

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

з сучасної української літературної мови

на тему: **НАРОДНО-ПОБУТОВА АНТРОПОНІМІЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ (НА
МАТЕРІАЛІ ПРИЗВИСК МІСТА КОЗЯТИН ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Студентки 2 курсу МУУ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Українська мова і література
Спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Здобувача ступеня вищої
освіти магістра
Гусаківської Катерини Сергіївни

Науковий керівник д-р філол. наук
проф. Павликівська Н. М.

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ оцінка ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОНОМАСТИКА ЯК НАУКА ПРО ВЛАСНІ НАЗВИ. НАРОДНО-ПОБУТОВА АНТРОПОНІМІЯ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ	6
1.1 Становлення української ономастики та перспективи її розвитку	6
1.2 Теоретичні засади вивчення антропонімікону в українському мовознавстві	16
1.3 Історія та сучасний стан вивчення прізвищ у слов'янському мовознавстві	26
1.4 Лінгвістичний статус та специфіка функціонування прізвищ в антропонімії	36
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ОНОМАСТИКОНУ МІСТА КОЗЯТИН ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	46
2.1 Формування мікросистеми прізвищ міста Козятин	46
2.2 Мотивація неофіційних антропонімів за ознаками носія	54
2.3 Прізвиська, мотивовані характером, темпераментом, звичками та родом діяльності	61
2.4 Прізвиська, мотивовані національною та соціальною належністю, особливостями мовлення носія	67
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
Додаток А	87
Додаток Б	89
Додаток В	95

ВСТУП

У лексичному складі мови вагоме місце займають власні назви. Оними найважливіше джерело вивчення мови та культури окремого народу. У таких номенах збережена історико-культурна інформація, що містить об'єктивні та суб'єктивні, мовні та позамовні особливості.

Усі власні назви мають окремі, чітко визначені характеристики, які показують різницю між іншими й виконують функцію ідентифікації. Народнорозмовний пласт прізвиськ міста Козятина Вінницької області до сьогодні не був об'єктом вивчення, хоча антропонімна карта України починає все більше заповнюватися та окреслюватися. Це спонукає до різнобічного дослідження неофіційного антропонімікону вказаної місцевості й залучення як традиційних (структура, семантика, мотивація), так і новітніх (асоціативна природа, аксіологія, функціональність) методів.

Особливість прізвиська Козятина привертає увагу до того факту, що на фоні місцевих діалектів можна спостерігати протилежні тенденції: поступове зниження архаїчних типів імен, які в основному ставляться під сумнів старшим поколінням, а також зростання поширеності підліткових прізвиськ. Їх семантична і мотиваційна основа заснована на характерній деталізації, розкритті субкультури. Взаємодія цих тенденцій, відсутність досліджень і невпорядкований антропонімічний матеріал Козятина роблять магістерську роботу актуальною.

Мета дослідження - вивчити мотиваційну і етимологічний, функціональну, морфологічну і словообразовательную специфіку неофіційних антропонімів Козятин, Вінницька область. Метою є вирішення наступних завдань:

- 1) розробити анкети, опитати респондентів в місті Козятин Вінницької області, записати і ввести власний нікнейм словник;
- 2) визначити проблеми класифікації неофіційних антропонімів, способи надання прізвиськ, з'ясувати їхню відмінність від псевдонімів та головні аспекти функціонування;

- 3) розробити методику дослідження неофіційних антропонімів міста Козятин, зрозуміти їхні статистичні характеристики в зв'язку з співвідношенням індивідуальних, сімейно-родових, групових та повторювальний прізвиськ;
- 4) охарактеризувати мотиваційні типи неофіційних антропонімів за різними вихідними ознаками;
- 5) дослідити граматичну й словотвірну структуру неофіційних антропонімів міста Козятин Вінницької області.

Об'єктом дослідження є неофіційні антропоніми міста Козятин Вінницької області в сукупності їхніх загальноукраїнських, діалектних, синхронних мовних (сленг, «суржик»), міжмовних (українсько-російська та українсько-англійська мовна інтерпретації) та субкультурних (дитяча, молодіжна, професійна, побутова галузі) особливостей.

Предмет роботи – структурні, мотиваційні, словотвірні, конотативні й формально-фонетичні особливості неофіційних антропонімів міста Козятин Вінницької області.

Відповідно до завдань дослідження в магістерській роботі використано такі **методи**: *кількісний аналіз* дозволив встановити поширеність і продуктивність прізвиськ; за допомогою *структурного прийому* вивчено словотвірні моделі прізвиськ та лексеми й афікси, що їх наповнюють; *етимологічний аналіз* використано для з'ясування метафорично-метонімічного й конотативного потенціалу досліджуваних одиниць, а також метод *лінгвістичного опису*, який окреслив лексичні й граматичні особливості неофіційних антропонімів міста Козятин Вінницької області.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено неофіційні антропоніми міста Козятин Вінницької області, розроблена цілісна наукова картина типології, функціонально-мотиваційних особливостей, словотвірної структури, конотативності й формально-фонетичних трансформацій народнорозмовного неофіційного найменування особи. Праця дала можливість реалізувати

новаторські підходи до вивчення антропонімного матеріалу, описати процеси деетимологізації, народної етимології, формально-фонетичних перетворень у царині прізвиськ.

Теоретичне значення дослідження полягає в масштабному методологічно доцільному описі фактичного матеріалу прізвиськ вказаного регіону. Це може стати причиною та джерельною базою для наступних праць у галузі регіональної антропоніміки.

Практична цінність роботи полягає в науковому описі фактичного матеріалу, що може використовуватись пізніше при укладанні загальноукраїнських наукових праць та словників. Робота може бути корисною для галузей, суміжних із лінгвістикою: народознавством, етнопсихологією, філософією мови та історією.

Структура роботи. Магістерська складається зі вступу, двох розділів: «РОЗДІЛ 1. Ономастика як наука про власні назви. Народно-побутова антропонімія: здобутки та проблеми» та «РОЗДІЛ 2. Структура і семантика ономастико ну міста Козятин Вінницької області»; загальних висновків, списку використаної літератури, додатків. Повний обсяг роботи 102 сторінки.

Апробація роботи. За змістом роботи підготовлено статті на тему: «Специфіка прізвиська з погляду його лінгвістичного статусу» (Матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (11 квітня 2019 року м. Київ) та «Неофіційний антропомінікон міста Козятин Козятинського району Вінницької області» (підготовлена до друку у січні 2019 р.).

РОЗДІЛ 1. ОНОМАСТИКА ЯК НАУКА ПРО ВЛАСНІ НАЗВИ. НАРОДНО-ПОБУТОВА АНТРОПОНІМІЯ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ

1.1 Становлення української ономастики та перспективи її розвитку

Ономастика – особлива історична наука, що вивчає власні імена, їхнє функціонування в мові та суспільстві, закономірності їхнього утворення, перетворень та постійного розвитку [37, с. 263]. Ця дисципліна виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства й лінгвістики.

У будь-якій мові виділяють дві групи лексики – апелятивну й онімну, що уособлює узагальнену назву однорідних об'єктів і найменування одиничних. Онім є джерелом інформації про об'єкт, а народ – його носій. Власним назвам властива своя історія та специфіка побутування в офіційній сфері й усному мовленні.

Дослідження ономастики дозволяє виокремити й досягнути звичаї, культуру, ментальність народу та, зокрема, його історію. Тому вивчення онімів є джерелом інформації про особливості іменованого об'єкту, історичну добу, в якій виникла назва, мову, на якій вона створена.

А. Зубко проаналізував історію ономастики як наукової дисципліни й виокремив три умовні етапи в її розвитку:

1) «доакадемічна доба» – перший етап, що характеризується створенням перших словників власних імен, появленням наукових розвідок з цієї проблематики. Такий період тривав до середини XIX ст.;

2) друга половина XIX ст. – перша половина XX ст. – з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики;

3) друга половина XX ст. – початок XXI ст. – ономастичні дослідження почали здійснюватися і філологами, і спеціалістами-істориками.

Ономастика, як наука, пройшла певні етапи розвитку до того часу як виокремилась у самостійну галузь. У період Київської Русі з'явилась необхідність історичного пояснення змісту окремих географічних і етнічних назв, що передувало появі писемних розвідок з їхнім тлумаченням («Лексис с

толкованієм словенських мов просто» (середина XVI ст.), «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596 р.), «Лексикон словеноросский и имен толкование» Памви Беринди (1627 р.)). Однією з перших розвідок ономастикону є спроба Нестора потрактування назви столиці Русі. Науковці схиляються до думки, що це «Повість минулих літ», де він намагався з'ясувати походження «Русской земли». Пояснення назви Київ він пов'язував з легендою про Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, а також досліджував походження назв деяких літописних племен та оніми всієї держави – «Русь» [37, с. 265]. Період Київської Русі характеризувався потребою зрозуміти зміст географічних і етнічних назв, а також імен людей. Як результат – писемні джерела з прикладами тлумачення.

А. Зубко наголошує, що саме дослідники доісторичних часів, а також лінгвісти, які цікавились територіальним розміщенням і переселенням племен і народів у давній Європі й пошуком прабатьківщини слов'ян довели важливість вивчення онімів як історичного джерела. Найбільш архаїчними вважаються назви річок, отже, на них відведено більшу кількість праць. У 1948 р. в Кракові Я. Розвадовський дослідив гідроніми у книзі під назвою «Студія над назвами вод слов'янських».

Пізніше у наукових дослідженнях почали виокремлювати два підходи щодо вивчення онімів. Перший базувався на використанні власних назв як історичного джерела. Другий – стосувався вчених-філологів, які трактували оніми в працях з історії мови. Через це в історичній науці ономастику вважають спеціальною історичною галуззю, яка вивчає оніми як історичне джерело. У філології ономастика є частиною лінгвістики, а саме – дослідницьким об'єктом істориків мови. Тому онім ділиться на форму власної назви та її конкретний зміст. Лексичну її форму досліджує філологія, а вивченням і тлумаченням конкретного змісту – історична наука.

Польський мовознавець Т. Лер-Сплавінський виокремив назви річок як історичне джерело у праці «Про походження слов'янської прабатьківщини» (Познань, 1946 р.). Перша половина XX ст. також є часом досліджень

гідронімів М. Рудницьким. Розвиток ономастики у цей період доповнився цінним матеріалом праць лінгвіста П. Скока, який методом аналізу південнослов'янських географічних назв дослідив історію формування романських поселень на Балканах.

Основоположником слов'янської ономастики вважають славіста Ф. Міклошича, автора перших досліджень особових і географічних назв. Він створив лінгвістичну класифікацію топонімів та розмежував їх на дві групи й низку підгруп. Географічні назви, які були утворені від особових імен, Ф. Міклошич поділив на іменники та прикметники. Серед мотивованих загальними словами виділив такі семантичні групи твірних основ: а) земля; б) вода; в) рослини; г) тварини; ґ) колір; д) будівлі; е) заняття мешканців; є) знаряддя праці; ж) етнічні найменування; з) обставини політичного і соціального характеру [92, с. 161]. У представленій класифікації спостерігаємо два принципи: граматичний (частиномовна співвіднесеність, словотвірна і морфемна структура назв) і семантичний (лексико-семантичні групи твірних основ).

Систематичне збирання українських власних назв розпочалось у 20-х роках ХХ ст. Опубліковані були такі праці як «До правопису слов'янських прізвищ» Ф. Дем'янчука, «Адміністративна карта Української РСР. Показчик географічних назв» – упорядник А. Ярошевич. Одним з вагомих напрацювань вважається дослідження «Що кажуть нам назви осель» М. Кордуби. Тут вперше в українському мовознавстві автор зробив спробу структурно-семантичної класифікації географічних назв, розкрив семантику багатьох назв населених пунктів.

Вперше науковий статус ономастика отримала у 30-х роках ХХ ст. в Західній Європі. Ще у ХІХ ст. західнослов'янські вчені зробили перші спроби систематизації власних назв. Чеський історик Ф. Палацький у своєму дослідженні взяв за основу історію виникнення топонімів і класифікував їх на дві групи: 1) похідні від імен засновників чи власників; 2) похідні від природних умов.

У середині ХХ ст. з'явилося кілька наукових праць із проблем ономастики за рубежом – у Канаді «Канадійські місцеві назви українського походження» (1951 р.), «Студії з назвознавства і слов'янський назовничий фольклор у Канаді» (1956 р.) Я. Рудницького. Польська наукова література містить доробки про український топонімікон.

В Україні перші ономастичні дослідження належать українському слов'янознавцю Я. Головацькому. Його доробки базувалися на наукових матеріалах з історії утворення інших слов'янських мов та етнографії регіонів, які досліджувалися. Друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст. представлена працями про онімний простір таких мовознавців: М. Грушевського, О. Лазаревського, М. Кордуби, Л. Падалка, Я. Рудницького, М. Максимовича, О. Соболевського, І. Срезневського, М. Сумцова та ін. [92, с. 208].

У книжці «Киевская старина» 1885 р. М. Ф. Сумцов помістив дослідження власних імен під назвою «Малорусские фамильные прозвания». Праця займала обсяг 14 сторінок і стала першим кроком у вивченні власних назв. В. Охримович став послідовником і в 1895 р. в «Житі і слові» опублікував власну розвідку «Про сільські прізвища» [42, с. 16].

Кінець ХІХ ст. відзначився тим, що ономастичну лексику почали розглядати як складну, але самостійну систему. Раніше вона вважалася додатком до апелятивної лексики.

Науковці схиляються до думки, що становлення ономастики можна віднести до часу, коли групою, в склад якої ввійшли – К. К. Цілуйко, А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, А. П. Корепанова, І. М. Желєзняк, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук, було створено ономастичні студії. Їхнім завданням стало упорядкування онімного матеріалу в результаті чого сформувалась емпірична база української ономастики.

С. Вербич підтвердив, що завдяки такій роботі була розроблена ономастична картотека, яка існує до сьогодні, і нараховує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів [18, с. 75].

Безперечно така праця займає важливе місце і в сучасному розвитку ономастики, оскільки залишається масивною базою для теперішніх та наступних досліджень.

Досягнення у напрямку розвитку ономастики в Україні припинилися в I половині XX ст. Після того, як політична ситуація в країні стабілізувалася ономастичні студії частково відновили свою роботу. До топонімічної комісії при АН УРСР входили такі вчені – П. Клименко, М. Ткаченко, А. Ярошевич та ін. [37, с. 271]. Знаковими серед їхніх праць є «Короткі правила правопису. Словнички імен, географічних назв, назв різних установ» (1925 р.), «До правопису слов'янських прізвищ» (1927 р.), «Адміністративна карта Української РСР. Показчик географічних назв» (1941 р.) [94, с. 46]. У цих дослідженнях не був використаний аналітичний метод обробки матеріалу, але цінною праця вважається через великий обсяг зібраних онімів.

На першій ономастичній нараді 1959 р. ономастику було виділено як окрему лінгвістичну дисципліну. У 1960 р. затверджено Комітет з топоніміки та ономастики, який у 1962 р. перейменували на Українську ономастичну комісію. Вона у 1960 р. започаткувала регулярне проведення Республіканських ономастичних конференцій і видала 15 випусків своїх «Повідомлень» упродовж 1966-1977 рр. [92, с. 210]. Фундаментальні праці почали з'являтися з II половини XX ст., а також вузькоспеціалізовані дослідження семантики та різних класів онімів: топонімів, антропонімів, зоонімів і космонімів. Остаточно виокремилися спеціальні історичні дисципліни, які мали вузький предмет дослідження з середини 60-х років XX ст. Поширювалися окремі групи лінгвістичних джерел: антропонімічні, топонімічні, етнічні. Ономастичні праці цього періоду мали предметом вивчення спеціальні історичні дисципліни.

Розвиток ономастики в Україні розпочався з розробки питань топоніміки. Саме 60-70-і рр. XX ст. вважають найбільш плідним для нової української галузі. Пожвавилися дослідження особових назв, сформувалися вузькі галузі знань, що мали об'єктом вивчення конкретні оніми. Всі

дослідження цього періоду спрямовували на два ономастичні підрозділи – топоніміки й антропоніміки. Мовознавці пояснюють це появою різноманітних завдань у порівняльно-історичному, описовому й загальному мовознавстві. Наприклад, для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові [24, с. 57]. Відомими ономастами цього часу були А. Білецький, К. Цілуйко, В. Німчук, Ю. Карпенко.

Наукові праці з проблем ономастики лексикографічного, дисертаційного й монографічного зразків презентують останню третину XX ст. – початок XXI ст. Одним з найвидатніших істориків мови та науковцем світового рівня є В. Німчук, досягнення якого складають близько 500-та наукових праць з ономастики. Найбільша його увага концентрувалася на дослідженні мови періоду Київської Русі. В. Німчук власні назви вважав відображенням ареалу й хронології мовних змін. Його праці ґрунтувалися на заглиблені в ономастичні дослідження через діалектологію, словотвір, етимологію та історію української мови.

Мовознавець є автором основних засад вивчення онімів. В. Німчук орієнтував на необхідність збирання матеріалу польовим методом, а також закликав до простеження їхнього зв'язку з місцевими топонімічними реаліями – діалектами. Базування на говірках та зіставленні їх із даними інших говірок і мов дає можливість найповніше розкрити внутрішню форму оніма [9, с. 11].

Створення та впорядкування ономастичної термінології належить В. Німчуку. За його ініціативи було затверджено такі терміни: автоетнонім, аллоетнонім, антропонім, астронім, гелонім, гідронім, ергонім, катойконім, комонім, лімнонім, макротопонім, топонім, хоронім, етнонім та ін. Мовознавець цікавився української псевдонімією та криптонімією.

Післявоєнний період став часом відродження пошуків у галузі лінгвістичної та історичної ономастики в Україні, яке здійснив К. Цілуйко. Внесок науковця презентовано такими працями: «Українська топоніміка напередодні міжнародного з'їзду славістів», «До вивчення топоніміки»,

«Коротка програма збирання матеріалів до вивчення топографії України» та ін. [37, с. 268]. Після війни в ономастичних дослідженнях найбільше продовжили використовувати як допоміжний матеріал пропріальну лексику. З'явилися нові наукові праці Л. Гумецької, А. Кара-Моско, Н. Дзятківської, В. Михайлова, О. Ріпецької, які стали поштовхом до подальшого розвитку вітчизняної ономастики.

С. Вербич досліджував другий етап розвитку української ономастики і зауважував, що ґрунтовність і сумлінність дослідників у підході до вивчення онімного матеріалу спричинене розумінням перспективної стратегії розвитку української ономастики і намаганням детально вивчити історію кожної назви в системі споріднених онімів [19, с. 74].

Кінець ХХ ст. є часом осмислення ономастичних здобутків попереднього періоду, коли було сформовано основу для розвитку цієї галузі в мовознавстві, вдосконалено методiku опису й дослідження власних назв і віднайдено нові аспекти для їхнього розгляду. Розпочалося активне вивчення літературної ономастики, оскільки науковців цікавила характеротворча функція онімів у художніх текстах [38, с. 45].

Якщо проаналізувати ономастичні дослідження 60-70-х, а також 80-90 х рр., то сучасні науковці схиляються до думки, що лінгвісти того часу утвердили принцип індивідуального підходу до аналізу кожної назви, відповідно до якого серед масштабних аналогічних утворень, з урахуванням всіх її варіантів можна з'ясувати її семантику та етимологію [19, с. 77].

Стратегія ономастичних досліджень базувалася на кількох етапах:

- 1) суцільний опис онімікону в межах України;
- 2) складання українського фрагмента загальнослов'янського ономастичного атласу;
- 3) унормування слов'янської, у тому числі й української, ономастичної термінології.

Акцент був також на систематичному виданні бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікаціях рецензій на поширену

ономастичну літературу, підвищення наукового рівня ономастичних видань. Такі завдання і до сьогодні залишаються масштабними та актуальними. Поповнення ономастичної картотеки відбувалося за рахунок записаних онімів від конкретних мовців, а також вилучених з різних пам'яток. Цьому сприяла співпраця з вищими навчальними закладами щодо збирання онімного матеріалу під час діалектологічних чи топонімічних практик і експедицій. Метою цих досліджень було закласти емпіричну базу для тогочасних і майбутніх ономастичних відкриттів та забезпечити підґрунтя для видання різних онімних словників і подальших теоретичних узагальнень.

Початок ХХІ ст. відкриває новий напрям ономастики, що вивчає власні назви з конотативним значенням (конотоніми) – конотоніміка (Ю. Карпенко, Н. Федотова). Одеська лінгвістична школа започаткувала новий напрям – типологічне або міжмовне вивчення онімів. Його виникнення зумовлене переходом від описового до зіставного аналізу власних назв. Вперше такий метод було представлено у праці О. Скляренко «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України», суть якої полягала у зіставленні структури й семантики українських і американських назв поселень. Цей аспект дослідження дає можливість краще усвідомити будову онімної системи рідної мови в порівнянні з іноземною.

І. Корнієнко зауважує, що протягом останнього десятиліття розвиток української ономастики відбувається в руслі вже сформованої нової парадигми. Українська ономастика зайняла провідну позицію у відповідній галузі славістики завдяки досягнень виконаних упродовж попередніх років. Нове століття спонукало лінгвістів до підведення висновків та визначення перспектив розвитку цієї галузі. Тому, в 2008 р. відбувся XIV Міжнародний з'їзд славістів, на якому українська ономастична делегація представила себе найчисельнішою та найавторитетнішою [50, с. 92]. Наполегливість К. Цілуйка, Ю. Карпенка. Ю. Редька, В. Німчука та інших науковців мотивувала до функціонування близько десятка відомих ономастичних шкіл

та публікацій численних праць загальнослов'янського значення пропріальної лексики.

Виокремлення української ономастики в самостійну галузь відкрило нові завдання – дослідження основних закономірностей походження, розвитку, дериваційних можливостей власних назв, їхньої типології, системної організованості й функціонування. Тепер перевага надавалася лінгвістичному аспекту вивчення власних назв, оскільки «кожна назва – це слова, що розвиваються за законами мови, а інформація назви «здобувається» зі значення лінгвістичного знаку, яким і виступає онім» [42, с. 16].

Сьогодні центром української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України, який має основну теоретичну та емпіричну бази українського назвознавства. Науково-теоретичне підґрунтя попередніх років вдосконалюється методикою опису й дослідження онімного матеріалу.

Зараз активно функціонують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Кожен з них досліджує певну ономастичну проблему.

Найактивнішими у сфері ономастики працюють представники Одеської ономастичної школи, яку очолював Ю. Карпенко. Ним була заснована в Україні сучасна теоретична ономастика, літературна ономастика як окремий літературний напрям і системне вивчення власних назв космічних об'єктів [50, с. 94]. Початок XXI ст. ознаменований виходом у світ монографії Олени Карпенко «Проблематика когнітивної ономастики» та захист її докторської дисертації «Когнітивна ономастика як напрям пізнання власних назв». Основним досягненням названих досліджень є те, що такого досвіду в слов'янській і європейській ономастиці не було. О. Карпенко розкрила суть та механізм семантичної трансформації в мозку людини власних назв.

На даному етапі ономастика багата визначними доробками, особливо у галузі етимології та етноісторичної реконструкції. Досвід представлено науковими працями О. Купчинського, Р. Козлової, І. Желєзняк, А. Білецького, А. Непокупного, Є. Отіна, Ю. Редька, П. Чучки, В. Шульгача.

Сьогодні найбільш важливою є проблема опису й аналізу емпіричних фактів і спостережень на високому науковому рівні. Неодноразово в колі ономастів та лінгвістів порушують питання щодо посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики через зниження фаховості ономастичних робіт.

С. Вербич вважає, що особливу увагу слід звернути на діяхронний аспект ономастичних студій. Найефективніший підхід до вивчення власних назв є етимологічний, який дає можливість дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику, визначити час появи конкретної назви, з'ясувати її етнічну належність за мовними законами, які в ній знаходяться.

Отже, сьогодні академічна ономастика зосередила свою увагу на дослідженні українського онімікону на діяхронічному зрізі й зумовлює актуальність її подальшого розвитку. Перспективи дослідження ономастики полягають у стимулюванні регіональних ономастичних центрів надавати допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки завдяки організації експедицій спрямованих на збирання онімного матеріалу, а також активній популяризації результатів досліджень на сторінках всеукраїнських (центральных і місцевих) та закордонних видань.

Міцний фундамент сучасної галузі української ономастики складають вагомі дослідження перерахованих мовознавців. Важливим є те, що українська ономастика розвивається на рівні світової і є поштовхом для вивчення нових аспектів функціонування власних назв.

1.2 Теоретичні засади вивчення антропонімікону в українському мовознавстві

Українська антропоніміка є ваговою складовою частиною вітчизняного мовознавства з II половини XX ст. Вона охоплює різноманітні аспекти аналізу власних особових назв: дериваційно-морфологічний, етимологічний, історико-генетичний, фонетико-морфологічний, національно-ідентифікаційний. Сучасні дослідження української історичної антропонімії ґрунтуються на великій джерельній основі – виданих і рукописних пам'ятках, які охоплюють різні епізоди історії й різні регіони України.

Антропоніміка – спеціальна історична дисципліна, розділ ономастики й лексикології, що вивчає власні імена людей, спадкові особові назви, прізвища, прізвиська, а також псевдоніми й криптоніми [97, с. 35].

У питанні еволюції слов'янської антропонімії науковці відштовхуються від факту, що давні, доісторичні слов'яни задовольнялися одними лише власними іменами, а двойменні й трийменні антропонімні системи з'явилися вже в історичні часи.

Початок наукового вивчення української антропонімії пов'язують з іменами лінгвістів II половини XIX – початку XX ст. В. Охримовича, А. Степовича, М. Степовича, І. Франка, В. Щербини, В. Ястребова [11, с. 12]. Усестороннє дослідження слов'янської антропонімії припадає на середину XX ст. і реалізується в доробках українських учених (С. Бевзенко, В. Горпинич, Л. Гумецька, М. Демчук, Ю. Редько, І. Желєзняк, М. Сенів, М. Худаш, К. Цілуйко, П. Чучка), російських (В. Бондалетов, С. Зінін, Н. Подольська, О. Суперанська, Л. Щетинін), білоруських (М. Бірило, М. Гринблат, А. Устинович) та інших ономастів.

О. Дзира визначає в історії вивчення та дослідження української антропонімії такі основні етапи:

- 1) донауковий або початковий період (XIII – XVIII ст.);
- 2) історико-етнографічний – XIX ст.;
- 3) мовознавчий – початок XX ст. (1900-1917 р.);

4) радянський або мовознавчий період – 1917-1991 рр.;

5) новітній – від 1991 р. до сьогодні [26, с. 14].

Перший період – це збирання та опрацювання антропонімічного матеріалу, тому його називають лінгвісти емпіричним.

Другий характеризується становленням антропоніміки як допоміжної історичної дисципліни. З'являється дослідження Євгена Болховітінова «О личных собственных именах у словяноросов» (1813 р.) з початками аналізу власних імен людей.

Д. Бучко проаналізував період розвитку галузі антропоніміки в ХІХ ст. Визначив, що першою спробою аналізу антропонімів є праця А. Степовича «Заметки о происхождении и склонении малорусских фамилий», в якій автор виступив проти трансформації українських прізвищ за російським зразком й висловив припущення щодо генезису українського прізвищового суфікса – *енк (о)*.

Дослідження українських особових назв зацікавили істориків та етнографів. Але справжнє поживання в цьому напрямку спостерігається лише тепер, починаючи з минулого десятиріччя. Важливе значення для розвитку антропоніміки всіх слов'янських народів мали праці російських дореволюційних вчених. Зокрема, «Славянский именослов и собрание славянских личных имен в алфавитном порядке» М. Морошкіна, «Родовые прозвания и титулы в России и слияние иноземцев с русскими» Є. Карновича та «Словарь древнерусских личных собственных имен» Н. Тупикова.

Першим дослідником антропонімів на слов'янських землях вважають Ф. Міклошича, який у 1860 р. видав німецькою мовою працю «Die Bildung der slavischen Personennamen» – «Структура слов'янських особових імен». Основним його завданням було розглянути будову назв. Пізніше в 1882 р. з'явилася праця про українські прізвища «Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий» А. Степовича [97, с. 38].

Інші мовознавці стверджують, що питанням виникнення українських прізвищ вперше торкнувся М. Сумцов. Він досліджував селянські прізвища

Харківської губернії і надрукував статтю «Малорусские фамильные прозвания», де підкреслив, що «прізвища селян, як і багато інших проявів народного побуту не можуть бути встановлені в строго визначені хронологічні й історичні рамки» [97, с. 216]. Ще одна праця М. Сумцова стосувалася сільських прізвиськ («уличные клички»), у якій автор зосереджує увагу на хаотичній картині в ідентифікації особи на Україні у XVIII ст. Обидва його доробки свідчать про те, що в XVII ст. українські прізвища вже були реальним фактом. Автор звертає увагу на те, що в українських селах нарівні з офіційними, усталеними прізвищами, активно побутували й прізвиська. М. Сумцов намагався застосовувати різні підходи до вивчення таких назв, наприклад, прізвиська характеризує за твірними основами (похідні від місця проживання, від особових імен родичів, від числівників та ін.). Він пише про чужоземний вплив на творення антропонімікону українців, зокрема, зв'язок з румунами, німцями, поляками, татарами [97, с. 221]. Це були перші лінгвістичні спроби дослідження українського антропонімікону.

А. Ролле в праці «Виникнення родових прізвищ у малоруського народу» конкретного періоду виникнення і формування українських прізвищ не вказує. «Родовими прізвищами» він називає будь-яку ідентифікаційну назву, що додавалася до власного імені, і вживає цей термін стосовно української антропонімії XVI – XVII ст. [97, с. 68].

У 1895 р. з'явилася наукова праця В. Охримовича «Знадоба до пізнання народних звичаїв і поглядів правних», у якій було визначено чітку та своєрідну класифікацію українських номенів, що ґрунтувалася на назвах прізвищевих типу. Прізвища мешканців Верховини автор класифікував за критерієм офіційності/неофіційності вживання.

Вагомий внесок у розвиток української антропоніміки зробив І. Франко, коли написав працю «Причинки до української ономастики». Він навчався у Віденському університеті, де познайомився з дослідженнями свого наставника, тому й розпочав власне вивчення онімів з метою європеїзації української культури і науки. У своїй праці І. Франко згадує

німецьких дослідників, розширює та доповнює наукові напрацювання М. Сумцова. Він виокремив лінгвістичну значимість особових назв, вказав, що антропонімія є широким пластом для науки, вивчення якого дає можливість зрозуміти історію людства в різних аспектах, зокрема, «соціальну та політичну структуру суспільства», побут, світогляд чи міграційні процеси [37, с. 56]. І. Франко вперше застосував в ономастичних дослідженнях лінгво-географічний аспект, визначив ареали поширення певних моделей прізвищ й аналогічні моделі інших народів.

Третій період відзначився поглибленим вивченням антропонімів. М. Зубрицький продовжив справу І. Франка й почав збирати народні форми власних імен. Власні особові назви українського міщанства проаналізував І. Крип'якевич і помістив спостереження в працю «Львівська Русь в першій половині XVI ст.». Цікавим є його висновок про те, що в XVI ст. українські міщани в переважній більшості не мали прізвищ, а точніше їх не було зовсім. Допоміжним засобом (замість прізвищ) документальної ідентифікації осіб українського міщанства було вживання власних імен «в ріжнородних степенях і відтінках», а «як се не вистачає, – пише автор, – то треба причепити якесь прозвище (тобто прізвисько)» [97, с. 92].

Усе це наводить на висновок, що в XVI ст. українські особові назви були нестабільними. В цей час майбутні українські прізвища лише починають зароджуватися.

Проблемі формування та становлення українських прізвищ присвятив свою статтю М. Корнилович, яка має назву «Огляд народних родових прізвищ на Холмщині і Підляшші». Автор наслідує І. Франка, але дещо в них залишається суперечливим. Якщо І. Франко згадані приклади вважає першою спробою урядового закріплення українських прізвищ, то М. Корнилович категорично говорить про них як про свідчення існування згаданих прізвищ у XVI ст.

Нове потрактування еволюції українських прізвищ знаходимо у праці «Правно-історичний розвиток людських імен...» П. Сосенка. Він відзначив

суспільну основу потреби в особових назвах в загальнотеоретичному плані й накреслив прямолінійний шлях еволюції таких назв [97, с. 116]. Мовознавець порушує правовий аспект особових назв, проте, як давно людські імена та назви набули юридичного значення в історії права так і не з'ясував.

Науковці схилиються до думки, що антропоніми мали юридичне значення дуже давно, оскільки там, де є суспільство, є і право. Найбільше такого статусу їм надали організовані форми громадянського життя, насамперед держава, вимагаючи від кожного громадянина виконання обов'язків, сплатення податків та ін. П. Сосенко широко не аргументує, але зауважує, що процес творення прізвищ української шляхти закінчився в XVII ст., а прізвища селян – в половині XIX ст. І хоча конкретизації бракує, ця думка не втратила свого значення й досі.

Через вплив цієї праці М. Корнилович знову почав особисте дослідження, яке помістив у статтю «Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-й половині XIX ст.». Об'єктом згаданого доробку став антропонімійний матеріал різних волинських урядових актів, в яких ще трапляються випадки реєстрації селянина тільки за іменем, а також відсутні чіткі правила щодо ідентифікації особи. Звідси М. Корнилович дійшов висновку, що актові записи волинських селян цього періоду відображають не урядові погляди, а звичаї селянства.

Отже, кінець XVIII й початок XIX ст. засвідчує, що на Волині проживало чимало селян тільки з ім'ям без родової назви. Процес стабілізації й утвердження українських прізвищ не був завершений.

Четвертий період представляють нові методики розроблені в антропоніміці. З'явилися праці присвячені правопису українських антропонімів, зокрема, «До правопису слов'янських прізвищ» В. Дем'янчука, різноманітні словники О. Ізюмової, І. Огієнка.

Активне вивчення прізвищ відбувалося в II половині XX ст. після проведення ономастичної наради. Надруковані праці Л. Гуменецької «Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст.», О. Ткаченка

«Прізвища з суфіксом -енко та спорідненні утворення», Ю. Редька «Сучасні українські прізвища», М. Худаша «З історії української антропонімії», П. Чучки «Антропонімія Закарпаття».

Праці Л. Гумецької зосереджені на суто історичному аспекті. Вона досліджувала особові назви литовського походження в українських грамотах XIV-XV століть, поділила власні імена в українській мові на «особові назви слов'янського та іншомовного походження», а також розглянула їх з боку словотвірних основ, взявши до уваги діалектні риси в суфіксальній будові особових назв [97, с. 121].

Предметом дослідження Л. Гумецької є лише словотвір. Проте в підрозділі «Власні імена людей» автор розглянула й основні моменти функціонування досліджуваних особових назв як системи в цілості. Аналіз праць Л. Гумецької доводить думку, що в досліджуваній нею історичний період виразну функцію прізвищ виконували не лише різні патронімічні особові назви, але й традиційні відапелятивні слов'янські особові назви, які спочатку свого існування виконували функцію прізвиська, епітета, а пізніше втратили своє атрибутивне значення й стали особовими назвами, перейшовши в прізвища.

Існування українських прізвищ в XIV-XV ст. не залишило без уваги лінгвіста І. Сухомлина. Він в рецензії на працю Ю. Редька «Сучасні українські прізвища» зауважує, що українські прізвища виникли, утвердилися й закріпилися в живому мовленні ще в XIV-XV ст. Вони стали вже цілком реальним фактом навіть для нижчих класів тогочасного суспільства.

Одразу після цього дослідження з'явилася праця В. Франчука «Питання становлення українських прізвищ», у якій формування українських прізвищ автор відносить до початку XVII ст. Деякі дослідники вважають, що це був пізніший період XVII ст. О. Неділько при дослідженні української історичної антропонімії Лівобережжя дійшов висновку, що згадане століття і навіть XVIII ст. – час формування прізвищ широких мас населення

Лівобережної України. Ю. Редько в монографії «Сучасні українські прізвища» називає кінець XVIII ст. – початок XIX ст. періодом стабілізації української антропонімічної системи, який дійшов етапу завершення утвердження.

У 1966 р. В. Німчук опублікував працю «Українська ономастична термінологія», де описав класифікацію антропонімів за структурою. Серед виділених: прості (одноосновні), складні (дво- і багатоосновні) та складені (словосполучення й речення). Учений розробив проект української ономастичної термінології. За його пропозиції у науковий обіг було введено такі терміни: автоетнонім (буквально – «самоназва народу»), антропоніми (власні назви людей), астроніми (назви небесних тіл), гелоніми (назви боліт), гідроніми (назви річок), катойконіми (назви мешканців певної місцевості), лімноніми (назви озер), топоніми (назви місцевості), хороніми (назви сіл) та ін. [86, с. 25].

Досвід В. Німчука перейняла російська дослідниця Н. Подольська і видала працю «Словник російської ономастичної термінології». Принципи структурної класифікації використовували Т. Мілевський та Р. Керста. Класифікація останнього ґрунтується на кількості структурних елементів у назві. За Р. Керстою є три рівні ієрархії. На першому вона визначає три види назв за кількістю елементів (одночленні, двочленні, тричленні). На другому рівні критерії відрізняються між собою. Одночленні діляться за походженням, а дво- й тричленні мають головним критерієм семантику другого і третього компонентів. Третій рівень виникає у двочленних назв на прикладі патронімних та топонімних різновидів. Патронімні мають підвиди за критерієм «успадковані елементи – за особливостями батька», топонімні діляться за «набутими елементами – тими, які притаманні особі» [97, с. 4]. таке розгалуження могло бути також в ієрархії одночленних назв. Дослідники вважають наведену класифікацію детальною, хоч і складною, яка відображає стан тодішнього українського антропонімікону.

Сфера ономастичних досліджень поповнилася вагомими працями П. Чучки. В 1970 р. була опублікована його робота, яка базувалася на територіальному аспекті дослідження. Лінгвіст поєднав історичний елемент із сучасним станом прізвиськ Закарпаття й дійшов висновку, що «офіційна система найменування знає такі класи антропонімів, як прізвища, імена, імена по батькові та псевдоніми, а народно-розмовна знає лише імена та прізвиська...» [97, с. 127]. Територіальний принцип дослідження використовують С. Панцьо, Т. Космакова, Г. Бучко. Перша дослідниця оприлюднила монографію про антропонімію Лемківщини, а дві останні досліджували антропонімію Правобережного Побужжя та Бойківщини.

До сучасних мовознавців, яких цікавить неофіційний антропонімікон відносять Н. Павликівську. Вона вивчає псевдоніми діячів мистецтва та воїнів ХХ ст. Її колега, О. Петрова виконала дисертаційну роботу на тему «Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов». Заслуговують на увагу також роботи М. Лесюк «Псевда вояків Української Повстанської Армії», Л. Підкуймухи «Позивні учасників антитерористичної операції на Донбасі: спроба аналізу», Н. Шульської «Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ».

Такі науковці, як Г. Аркушин, Б. Близнюк, О. Антонюк, Н. Шульська, вивчають прізвища в різних аспектах та виявах. Лінгвісти розробляють також термінологію і досліджують нові антропонімні явища, наприклад, нікнейми. Власні назви в інтернеті, їхнє вживання, будову, семантику вивчають Т. Карпова, Є. Сазонова, Г. Ходоренко, В. Чабаненко, Н. Ярошенко та ін.

Останні двадцять п'ять років стали продуктивними в укладанні та розповсюдженні ґрунтовних лексикографічних праць: описом антропонімів займаються Л. Скрипник та Н. Дзятківська – «Словник власних імен людей», І. Трійняк – «Словник сучасних українських прізвищ та ін.». Видано два історико-етимологічні словники П. Чучки: «Прізвища закарпатських українців» та «Слов'янські особові імена українців», які розширюють наукові

здобутки в галузі ономастики, показують характерні риси антропонімікону того часу.

Завдяки детальному науковому розгляду українська антропоніміка має власний комплекс методів аналізу, розроблену теоретичну базу, відповідну терміносистему. Сьогодні мовознавці поглиблюють загальну теорію оніма, розширюють границі антропонімічних досліджень, розробляють літературний антропонімікон, з'ясовують специфіку перекладу антропонімів.

Дослідження особових назв досягає помітних успіхів, проте й досі існують проблемні сторони, які вимагають подальших ономастичних студій. Аналіз прізвищ найчастіше здійснюється на синхронному рівні, а історичний матеріал все рідше стає об'єктом вивчення. Дискусійним є питання щодо словотвірної класифікації антропонімів, оскільки часто поєднуються принципи дериваційного аналізу прізвищ з принципом морфологічних характеристик, не розмежовуються суфікси прізвищеві й непрізвищеві, визначається рівна кількість актуальних способів творення прізвищ [61, с. 74].

На стадії розв'язання знаходиться також проблема виявлення автохтонності словотвірних прізвищевих типів, їхнього територіального поширення. Не вдосконалена лексико-семантична класифікація прізвищ, оскільки вона спирається на різні критерії, що передбачає необхідність створення універсальної моделі, яка б ураховувала специфіку цього лексичного класу.

Сьогодні розширюється амплітуда антропонімічних досліджень, поглиблюється вивчення складників української антропонімічної системи в різні історичні періоди її розвитку, у синхронії та діяхронії, удосконалюється загальна теорія оніма, розробляється літературна й фольклорна антропонімія.

Отже, історія лінгвістичних досліджень українського антропонімікону має свої особливості, внаслідок чого було чітко окреслено об'єкт та предмет дослідження, розроблені підходи та методи аналізу практичного матеріалу, зібрана велика джерельна база. Розглянуті праці характеризували

український антропоніміко за критерієм офіційності/неофіційності вживання, походження, етимологічного трактування слів, історичного аспекту, структурно-словотвірної характеристики.

Сьогодні існує велика кількість різних словників власних назв людей, які подають прізвища та прізвиська етнографічних територій України, а також презентують антропоніми минулого та сьогодення, що дозволяє окреслити тенденції змін власних назв.

На даному етапі суперечливими залишились питання класифікації антропонімів, неусталені та малодосліджені такі явища, як «нікнейм», «позивний». Вивчення історії і становлення прізвищ вимагає глибокого та всебічного аналізу антропооснов. Подальші дослідження мають стосуватися комплексного дослідження прізвищ, з'ясування їхньої структурно-словотвірної специфіки, а також лексико-семантичної бази як мотиваційного підґрунтя їхнього виникнення, виявлення ментальних рис українства, які відбиті в антропоосновах певних ареалів.

Тому різноаспектне вивчення цих питань відкриває перспективи у галузі антропоніміки, що дозволить у майбутньому сформувати цілісну картину, дати уявлення про український антропонімікон як складник національного назовництва.

1.3 Історія та сучасний стан вивчення прізвищ у слов'янському мовознавстві

Неофіційна антропонімія стала об'єктом дослідження з XIX століття. Але відомо, що за княжих часів були окремі роботи щодо походження імен та прізвищ, які тоді були суміжними й функціонували на одному рівні. Перші спостереження щодо напівофіційних імен *Ярослава Мудрого, Ольжичів, Буйтура Всеволода* здійснено в «Повісті минулих літ» та «Слові о полку Ігоревім». Важливість перших антропонімів, які постійно стояли на межі прізвища та прізвиська акцентує увагу В. Охримович: «Урядові (прізвиська) закаменіли в тій формі, у якій їх вписано до книг, стереотипно переходили від батька до сина, з мужа на жінку, з неслубної матері на неслубну дитину, вічно незмінні і вічно послухні параграфам кодексу цивільного, натомість сільські прозвища як перше жили, так і далі живуть повним життям органічним» [86, с. 303].

Вперше великий фактичний матеріал прізвищ галичан зібрав І. Франко та проаналізував їх у праці «Причинки до української ономастики». Тоді неофіційна антропоніміка вивчалася в тісному зв'язку з етнопсихологією та народознавством. За допомогою системного підходу, енциклопедист описав етимологію, конотацію та сімейно-родовий характер неофіційних найменувань, що вплинула на подальші дослідження в цій сфері. Але поштовхом до дослідження українських прізвищ в II половині XIX ст. була робота австрійського лінгвіста Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen» – «Структура слов'янських імен» 1860 р.

В. Охримович у праці «Про сільські прозвища» виділяє типи «переливання прозвищ» – «матерню, родову, батьківську, ґрунтову, індивідуальну» [86, с. 305]. Увага зосереджена на причинах виникнення, динаміці й індивідуальних особливостях прізвищ. Автор доходить висновку, що тогочасні прізвиська не мали ніякої різниці між «прозвищами сільськими й урядовими», оскільки власне сільські прізвиська вписано до

метрик як урядові. Однак пізніше ця ознака втратила свою значимість й офіційні прізвища на певному етапі відмежувалися від неофіційних.

Вагомою працею в напрямку вивчення українських прізвищ є «Уличные клички» М. Сумцова. На основі його роботи ми дізнаємося, що неофіційні оніми зберігають остаток стародавньої мови, побуту та життєвих ситуацій. Своєрідність предмета полягає у тому, що дослідження може проводитись у різних напрямках – історії, лексикології чи етнографії. М. Сумцов поширює анкетний та народно етимологічний методи, без яких неможливо, на його думку, проаналізувати прізвища, якщо до кожного з них немає пояснювальної довідки від респондента.

Здійснені дослідження І. Франка, В. Охримовича, М. Сумцова підштовхнули науковий підхід до неофіційної антропоніміки на межі ХІХ – ХХ ст. У ньому виділились особливі регіональні, функціональні та етимологічні напрямки. Після цього з'явилися праці лінгвіста М. Зубрицького – «Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіта» 1907 р., І. Крип'якевича «Львівська Русь у першій половині ХVІ в.» 1907 р. з важливим підрозділом «Імена і назвиська руського міщанства», В. Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии» 1893 р., М. Ушакова «О грамматических особенностях прозвищных имен» і «Прозвищные и личные неофициальные імена (к вопросу о границах прозвища)» [68, с. 209]. На основі цих доробків були розроблені методи дослідження онімів, встановлена наукова антропонімна термінологія та інвентаризований фактичний матеріал.

Через історичні події на початку ХХ століття розвиток української антропоніміки було припинено. Тільки з середини ХХ ст. ономасти починають знову проводити дослідження. Серед них: українські (В. Горпинич, П. Чучка, Л. Гумецька, М. Демчук, Ю. Карпенко, І. Ковалик, І. Желєзняк, М. Худаш, І. Сухомлин, К. Цілуйко), російські (В. Бондалетов, О. Суперанська, С. Зінін, В. Чичагов, Н. Подольська, Л. Щетинін), білоруські (М. Бірила, А. Устинович, Г. Мезенка), польські (Н. Ананьєва, Я. Бистронь,

К. Длугош, Ф. Чижеський, Л. Томчак). Це засвідчує, що антропоніміка, як наука дійсно заслуговує на увагу та має перспективи розвитку. Праці названих вчених стали передумовою виникнення багатоаспектної класифікації неофіційних антропонімів, яка включає спосіб називання, особисті характеристики носіїв, соціальні функції. Було розроблено певну термінологію та методологію вивчення прізвищ.

Після війни з'явилися нові праці російських лінгвістів О. Селищева «Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ» 1948 р., В. Чичагова «История русских имен, отчеств и фамилий» 1959 р. Першого цікавить семантичний та номінативний аналіз дохристиянських назв, тоді як другий провів дефініцію та класифікував прізвища на професійні, вікові, територіальні, територіально-діалектні, соціально-групові, прізвища інших народів, побутові [68, с. 223].

Післявоєнний період характеризується координацією та концентрацією ономастичної діяльності в українських антропонімічних дослідженнях. Наприкінці 1950-х рр. А. Зубко у своїх доповіді визнав ономастику самостійною науковою дисципліною на Першій українській нараді лінгвістів. В 1960 році при Академії наук України було створено Українську ономастичну комісію, яка до сьогодні перевіряє діяльність регіональних закладів та установ у галузі ономастики й друкує перші дослідження на основі результатів власної роботи.

Існує низка праць, що є аналізом фундаментальних досліджень у регіонах України. П. Чучкою було зроблено системний аналіз антропонімії Закарпаття на основі багатоаспектних структурних семантичних й етимологічних характеристик. Акцент мовознавця торкався народної мотивації, аналізу матеріалу сімейно-родових назв, особливостей прізвисько творення, кореляції неофіційних антропонімів з офіційними. П. Чучка надає перевагу народній мотивації, бо саме в неофіційних антропонімах, на його думку «живуть» явища, які зникли в інших групах пропріальної лексики та загальних назвах [85, с. 225].

І. Козубенко вивчила неофіційні антропоніми Середнього Полісся. Важливі висновки мовознавець зробила щодо міжрегіональних аналогій у системі народної номінації, експресивної, але короткочасної ваги неофіційних спадкових найменувань.

Лексико-семантичне, композитне, відіменне творення прізвиськ Західного Полісся знайшло своє відображення в дослідженнях Г. Аркушина. Він опрацював подані аспекти прізвиськ цього регіону України у кількох працях. Лінгвіст пов'язує існування прізвиськ з мікротопонімією та територіальними діалектизмами, історією появи прізвиськ Західного Полісся, мотиваційним та виховним аспектами шкільних прізвиськ вчителів або учнів.

Вуличні прізвища Холмщини проаналізувала Н. Осташ й зауважила, що на експресивне навантаження прізвиська впливає часовий фактор (тривалість побутування) й просторовий (колектив, у якому використовується) [88, с. 127].

А. Свашенко опрацювала антропонімію Лохвичинни й зробила висновок, що найбільш поширений на цій території є лексико-семантичний спосіб творення неофіційних антропонімів, виокремила варіативність прізвиськ у часі й припустила неправильність вживання терміна «родове прізвисько» у називанні однієї і тієї ж особи.

Важливим є перехід до вивчення прізвиськ різноманітних історичних періодів та епох на діахронічному зрізі. Цей підхід ми спостерігаємо у праці І. Крип'якевича «Львівська Русь в першій половині XVI ст.». Окрема увага автора стосується імен та прізвиськ руського міщанства, хоча прізвиська серед міщан є несистематичним явищем [81, с. 204].

М. Корнилович продовжив традиції І. Крип'якевича. Він зібрав матеріал урядових актів й описав неофіційну антропонімію Волині XVIII – першої половини XIX ст., виокремив «писані» й вуличні прізвиська.

Вагомі загальнотеоретичні зауваження про історичну своєрідність функціонування прізвиськ висловив М. Худаш в праці «З історії української антропонімії». Основна увага стосується проблем вітчизняної антропонімії

XIV – XVIII ст. Тут проаналізовано екстра- та інтралінгвальні чинники неофіційних імен у період становлення остаточного розмежування офіційних та неофіційних антропонімів. Дослідник вважає народно-побутову сферу основним чинником ідентифікаційної ролі прізвища.

Цього питання стосувалася також праця Р. Осташа «Українська антропонімія першої половини XVII ст. Чоловічі особові імена (на матеріалі Реєстру Запорізького війська 1649 р.). В ній ономаст торкається проблем автохтонних слов'янських і християнських прізвищ. Л. Гумецька у статті «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.» зробила аналіз дериваційної специфіки апелятивів та онімів, знайдених у староукраїнських актах XIV-XV ст. [52, с. 58].

Архівні матеріали дали можливість Р. Керсті у монографії «Українська антропонімія XVI ст. (Чоловічі іменування)» виокремити вагомі фонетичні, словотвірні й морфологічні зауваження що стосуються неофіційних найменувань, які в той час виконували роль прізвища [51, с. 78].

Початок XXI ст. вимагає від науковців зосередження на комбінованому, історично-регіональному принципах. В. Денисюк дослідив антропонімію українських історіографічних пам'яток XVII-XVIII ст., Н. Рульова здійснила опис антропонімів XVIII-XX ст., які були поширені на Західному Поділлі. Така тенденція вмотивована працями І. Корниловича, який у 20-х рр. XX ст. вивчав родову ономастику Волині XVIII-XIX ст.

Аналіз опублікованих досліджень доводить до висновку, що мовознавці зверталися до різноаспектного вивчення прізвищ різних регіонів, етнічних та соціальних груп, що призвело до тематичного та ареального поділу доробків.

Карта досліджених територіальних говірок кожного року все більше стає розробленою. Зроблено аналіз неофіційних антропонімів Західної України (Б. Близьнюк – Гуцульщина, Г. Бучко, Д. Бучко – Бойківщина, П. Чучка – Закарпаття), Півночі України (Н. Шульська та І. Козубенко – Полісся), Сходу України (Н. Федотова – Луганщина, О. Антонюк –

Донеччина), Півдня України (Г. Сенік – Одещина, В. Тихоша – Херсонщина).

Високим досягненням ономастичної діяльності українських науковців нового часу є укладання словників прізвиськ за територіальним критерієм. Н. Шульська уклала «Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині», який нараховує більше трьох тисяч неофіційних антропонімів. Лінгвіст запропонувала особисте теоретико-методологічне підґрунтя для збирання та аналізу прізвиськ [71, с. 237].

Вагомим є двотомний словник прізвиськ Нижньої Наддніпрянщини В. Чабаненка, куди увійшло близько дванадцяти тисяч неофіційних антропонімів. У «Словнику прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині» автор презентує прізвиська, які були зібрані на стику Волинської та Рівненської областей. На її думку, неофіційні антропоніми є складовою експресивно-зображальних засобів усного мовлення й займають широкий пласт дослідження – від діалекту до жаргону. В. Чабаненко віддав перевагу вивченню системних відношень, словотвору та мотивації [68, с. 164].

Значний внесок у розвиток неофіційної антропоніміки зробили студенти, магістранти та викладачі Волинського національного університету імені Лесі Українки. Двадцять тисяч онімів міститься у «Словнику прізвиськ північно-західної України» Г. Аркушина. Він презентує власні дослідження про мотиваційні характеристики, словотвірну своєрідність та етнопсихологічні зауваги щодо антропонімного класу, який ми розглядаємо.

Окремі аспекти побутування неофіційних антропонімів досліджували науковці II половини XX ст. Історичний бік висвітлено в роботі М. Худаша «З історії української антропонімії». Важливим є те, що мовознавець висвітлив власні загальнотеоретичні зауваження та розробив класифікацію прізвиськ за особливостями внутрішніх характеристик особи, зокрема:

- 1) за виявами характеру або темпераменту;
- 2) за нахилами або звичками в поведінці;
- 3) за звичками та дефектами в мовленні;

- 4) за фактом утрати слуху й дару мови;
- 5) за інтелектуальними особливостями [97, с. 217].

Увагу словотвірній структурі прізвищ приділяв І. Ковалик у статті «Типологія системи словотвору прізвищ жителів села Млинів Жешівської області ПНР» [86, с. 81]. Такий самий аналіз використовували в різні періоди й інші мовознавці, а саме: Т. Мещерякова, В. Никонов, Т. Макарова, З. Нікуліна. Усі названі лінгвісти торкалися творення здебільшого дитячих прізвищ і дійшли висновку, що вони здатні виконувати не лише ідентифікувальну, але й характеристичну й «парольну» функцію.

Вивчення словотвірних показників прізвищ дало можливість ономастам зрозуміти нечітку межу між апелятивною та онімною лексикою, й описати феномен онімізації як універсальний механізм творення власних назв, який супроводжується субстантивацією [92, с. 193]. За О. Антонюк є два кроки, які проходять апелятиви в процесі онімізації:

- 1) зміна функції й частотності вживання;
- 2) набуття словом функції ідентифікації поза межами колективу [1, с. 17].

Третину прізвищ становлять назви, пов'язані з морфологічним словотвором. Особливе зауваження щодо таких дериватів висловив М. Наливайко при вивченні антропонімів Львівщини: «Досліджувані прізвища утворилися, здебільшого, шляхом додавання до власного імені, прізвища, прізвища патронімних, матронімних, андронімних суфіксів. Іменування, утворені морфологічним способом, становить 35% від загальної кількості прізвищ» [6, с. 115]. Свого часу П. Чучка також досліджував словотвір українських андронімів на предмет значимості формантів, ареального поширення конкретних морфологічних типів словотворення з внесенням відповідних ізоглос [24, с. 220].

Словотвірна природа неофіційних антропонімів цікавила багатьох учених. Зокрема, Ю. Редько в передмові до «Словника сучасних українських прізвищ: у 2-х т.» зазначає, що прізвища та прізвища – це назви, утворені

народом за певними законами національного словотворення, тому їхні твірні основи – це «національна апелятивна лексика та власні назви інших класів» [31, с. 146].

Дитячі шкільні прізвиська досліджували такі польські мовознавці: М. Біолік, Б. Двілевіч, Г. Поповська-Таборська, М. Мицавка, К. Длугош. У поле їхнього дослідження потрапили не тільки соціоантропонімічні функції конотації, характеристизації, а й корпоративні приховані детермінанти цього пропріального класу.

Соціокультурний та соціопрагматичний аспекти неофіційної антропоніміки в Україні розглядали З. Нікуліна, О. Ніколенко, А. Бєлова, Л. Сергєєва. Вони базували свої дослідження на спостереженні за психологією поведінки в групах, соціальних умовах творення, явищі незвичного звикання в колективі до називання прізвищем. А. Бєлова та О. Ніколенко причину появи нових імен вбачають в об'єктивних екстралінгвальних чинниках, а саме – зміна стилю життя, соціальної структури чи моделі поведінки [33, с. 28].

Сучасний етап вивчення неофіційного антропонімікону як об'єкта ґрунтується на комунікативній лінгвістичній парадигмі. Вперше прізвиська як окремі стислі тексти називає Н. Федотова в дисертації «Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика тексту оніма». Автор аргументує це тим, що прізвиська мають власну когнітивну й прагматичну природу, а також використала психолінгвістичні й соціометричні методики до їхнього дослідження [40, с. 212].

Проблемою сучасної ономастики є гендерна диференціація прізвиस्क. Науковці поділилися на дві групи, перша з яких відмовляється від кваліфікації жіночих прізвиस्क за їхніми чоловіками, а друга погоджується віднести їх до своєрідного класу андронімів. В. Познанська вважає, що залежно від регіону власні назви можуть втрачати або набувати ознак жіночого прізвиська стосовно номінативної або експресивної природи [31, с. 158]. О. Антонюк підтверджує той факт, що на Донеччині андроніми

найчастіше використовують поза очі, оскільки носії, а особливо молоді заміжні жінки ображаються, коли їх так називають [9, с. 11]. Проте переважна більшість науковців вважає за необхідне неофіційні назви жінок за чоловіками, яким властиві вторинність номінації, використання в обмеженому середовищі, емоційна забарвленість, кваліфікувати як прізвиська.

В контексті фольклористики та етнографії аналізують прізвиська Н. Хрустик та Т. Олійник й вважають їх особливою українською традицією. Лінгвопсихологічний підхід демонструють у своїх дослідженнях словотвірної специфіки неофіційних антропонімів Р. Осташ та О. Данилевська.

Окремою цариною вивчення прізвиськ є дослідження їхнього функціонально навантаження в художніх текстах письменників. Науковці цього напрямку вивчали антропонімікон творів окремих авторів у порівнянні з творами інших національних літератур: у білоруській літературі – Ю. Гурська; у радянській прозі – С. Аксьонов; у сучасній англійській літературі – В. Робустова; українському сатиричному романі – Л. Кричун [40, с. 167]. Відомі також праці, що ґрунтувалися на окремих творах: Г. Шкіринець – поеми І. Франка, І. Турута – творчість М. Горького [40, с. 204].

Сучасні прізвиська – це пласт мовних одиниць словесного чи синтаксичного подільного характеру, які є неофіційними назвами, представниками різних реалій, які відрізняються специфічними принципами номінацій, обмеженою сферою вживання та виконують своєрідну функцію в мові.

Кожне прізвисько несе повне значення й максимально розкриває власні функціональні відтінки. Дослідження внутрішнього змісту прізвиськ за допомогою структурно-семантичного аналізу дає змогу розглянути їхню відкриту та приховану мотивацію й досягнути їхнє місце в українському ономастиконі.

Прізвиська – особливі іменування зі своєю внутрішньою формою та первісною функцією. Кожне прізвисько характеризує життєву позицію носія, а в загальному розкриває специфіку мислення українців. Це великий сектор антропонімічного світу, який за кількістю номенів займає місце тільки після прізвищ. Проте досі не визначено параметрів цього антропонімічного класу, його статусу, структурні особливості, лексичну базу та режим функціонування прізвиськ.

Отже, сучасний стан вивчення неофіційних антропонімів характеризується діалектною взаємодією універсального й аспектного підходів, що призводить до тематичної та ареальної сегментації ономастичного простору.

Сучасні дослідники, завдяки зібраному фактичному матеріалу, уклали чимало словників прізвиськ за територіальною класифікацією. Описано всі аспекти функціонування неофіційних номенів – мотиваційне підґрунтя, словотвір, семантику, соціальну функцію, соціокультурний та соціопрагматичний аспекти, когнітивну прагматику, гендерну й групову диференціацію прізвиськ, подано структуру й функції прізвиськ у контексті фольклористики та етнографії, а також у художній мові письменників.

1.4 Лінгвістичний статус та специфіка функціонування прізвищ в антропонімії

Дослідження прізвищ має багату історію. Але в лінгвістиці до цих пір немає однозначного пояснення цього ономастичного феномена. А науковий дискурс потребує чіткого трактування об'єкта дослідження, методів його ідентифікації й диференціації.

У мові «прізвисько» пояснюють на народно-побутовому, лексикографічному й науковому рівнях. Народно-побутове трактування відкривається на етапі збирання матеріалу й включає довідки респондентів. Цей аспект містить важливі семантичні й позалінгвальні інваріантні називання, психолінгвістичний статус неофіційних найменувань, що надає цінний матеріал для наукового вивчення поняття.

Проблемою семантики та структури сучасних прізвищ Донецчини займалася О. Антонюк й зазначала, що жителі цієї території «вживають назви *прізвисько*, *так прозивають* (кого *прозивають*, *так кажуть* (на кого *кажуть*), *так називають* (кого *називають*) поза очі [9, с. 12]. Мовознавець доводить, що прізвиська в народно-побутовому розумінні мають соціальну, професійну й вікову класифікацію – «У дитячому середовищі прізвиська називають *дражнилками*, а в молодіжному – *кликухою*, *поганялом*» [9, с. 14].

Неофіційні антропоніми мають різний ступінь характеристики, ідентифікації й різну номінативну природу. Зокрема, в дитячому колективі наявні характеристично-іронічні інваріанти називання, які здійснюються членами певної соціальної групи: велика кількість прикладів, що включають широкий спектр денотата (зовнішність, вдача, особливість офіційного імені, випадки з життя чи комічні ситуації) – мають прізвиська у вужчому понятті, тому що дається в соціальному середовищі дорослого населення.

Інші регіони України також мають схожу синонімічну й діалектну диференціацію прізвищ у народному потрактуванні: *прізва*, *притик* (Південна Волинь), *назви по-вуличному*, *придомки*, *прозивки* (Бойківщина),

меняха, применяха (Західне Полісся) [24, с. 236]. На Поділлі прізвиська в народі називають – *так прозиваються, на нього так кажуть*.

Поняття *прізвисько* на початку ХХ ст. характеризується неусталеним вживанням та семантичною протилежністю термінів *прозивати* й *прозиватися*. Науковці вважають, що для цього періоду характерна не диференційованість офіційних і неофіційних найменувань.

У «Словнику української мови: В XI томах» подається таке визначення «Прізвисько – це найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [40, с. 183]. Таке визначення терміну підтверджує додатковість та зовнішню вмотивованість неофіційних антропонімів.

П. Чучка в енциклопедії «Українська мова» наводить приклад іншого визначення терміна «прізвисько» як характеристичного неофіційного індивідуального найменування: «вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [24, с. 206].

Наукове лінгвістичне трактування терміна *прізвисько* схиляється до думки, що він є нечітким та по відношенню до індивідуальних іменувань не володіє границями, є невиразним та неоднозначним [33, с. 39].

Проблемним є не лише визначення дефініції поняття, а й можливість надати цьому терміну одного сталого визначення. Дослідники пояснюють це різними підходами до його розгляду.

Поняття *прізвисько* може мати якнайширше тлумачення, тобто позначення всіх неофіційних найменувань, так і одноаспектне – назва особи у замкнутій суспільній групі.

Учені констатують три типи пояснення поняття *прізвисько* залежно від сфери його вживання: народно-побутове, лексикографічне й наукове. Народно-побутове тлумачення – «так кажуть, прозивають, називають». Воно має різні назви з огляду на вікову категорію, в якій використовується: *дражнилки* – прізвиська дітей, *кликухи* – прізвиська молодого покоління.

Термін *кличка* може вживатися й на позначення вуличного прізвища, що співвідносить його з прізвищем.

Лінгвістичні суперечки визначення терміна *прізвисько* залежать від кількох причин:

- 1) визначення дефініції поняття;
- 2) з'ясування обсягу терміна;
- 3) класифікації прізвищ.

У науковому дискурсі вживати термін *прізвисько* через його неоднозначність пропонує лінгвіст М. Ушаков. Прізвиська є продуктом народної творчості, а отже, об'єктом вивчення фольклористики.

М. Худаш намагається дати ширше визначення поняттю й звертає увагу на необов'язковість та часто випадковість, якої вимагає певна ситуація для отримання прізвиська носієм: «Це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні» [85, с. 219].

Неофіційне прізвище є відбиттям реальних рис зовнішності, характеру носія або ж свідчить про стан родинних стосунків його з іншими членами сім'ї. С. Зінін вважає, що прізвиська це звичайні слова, які даються людям у різні періоди життя, і завдяки яким вони відомі у певному замкнутому колі суспільства. П. Чучка стверджує, що прізвишками можна називати усі неофіційні назви людей [71, с. 225].

На сучасному етапі вивчення термін *прізвисько* поєднує мотиваційні та функціональні ознаки. Узагальнене визначення поняття подає М. Наливайко в дисертації «Неофіційна антропонімія Львівщини»: «це неофіційне іменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвищам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість» [70, с. 115].

Конкретизує його визначення М. Дуйчак : «Прізвиська завжди вмотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію» [78, с. 166].

Критерієм трактування прізвиська можна назвати принцип моделі офіційного антропоніма. Так, науковці зауважують, що, якщо номінація вкладається у загальноприйнятну структурну модель, то вона не може бути прізвищем.

Г. Бучко і Д. Бучко класифікують неофіційні антропоніми на нетрадиційні варіанти імен та власне прізвиська. Прізвищову функцію можуть виконувати нетипові в даному ареалі варіанти імен [15, с. 88].

Лінгвісти підкреслюють, що неофіційні антропоніми є ширшим поняттям відносно прізвиська. Ще однією проблемою кількості прізвищ як своєрідних ономастичних явищ є зовнішня та внутрішня вмотивованість. До прізвищ ми можемо відносити відантропонімічні назви, які не відповідають усталеним моделям й виконують характеристичну чи конотативну функції. Номени відантропонімного походження це деривати, які втратили внутрішню форму й були переосмисленими, демінутивні й аугментативні форми, що виконують диференціювальну функцію в переліку однакових антропонімів.

Мовознавці намагаються зрозуміти проблему зарахування або не зарахування загальної характеристичної лексики, а саме – іменникових апелятивів, прикметників до категорії прізвищ. П. Чучка розв'язує це завдання, пояснюючи: «Нам здається, що говорити про повний перехід агентивної, атрибутивної, етніміїної, катойконіміїної чи якоїсь іншої загальної назви у власну можна лише в тому разі, коли носій тієї назви насправді вже перестав бути носієм ознаки, зазначеної в назві» [40, с. 225]. Тобто певні зафіксовані номени можна вважати прізвищами за метафоричною, а не денотативною номінацією, а інші віднести до перехідних, якщо вони співвідносяться з реальними фізичними ознаками денотата. Якщо у номінації є ще додаткова (іронічна, діалектна чи

гіперболічна) семантика, то такі назви об'єктивних ознак можна вважати прізвиськами.

Номінативна теорія відіграє важливу роль при аналізі прізвиськ та трактуванні цього поняття. Н. Шульська називає прізвисько так: «Неофіційне найменування особи чи кількох осіб, яке дає інша людина, щоб підкреслити особливу домінантну рису, що відрізняє іменованого від інших, ідентифікує, конкретизує його» [40, с. 236]. Вона підтверджує перевагу пейоративних конотацій при домінуванні, хоча Г. Пашкевич визначає прізвиська як вторинні номінації, які мають внутрішню аксіологію, яка ґрунтується на творчому переосмисленні денотативних ознак [55, с. 152].

Особливість надання прізвиськ полягає у тому, що їхні носії вже мають власні назви, які їх ідентифікують, а отже, прізвиська є лише доповненням функціональної палітри ідентифікації особи в соціальній групі. Номінативну природу вторинних антропонімних номінацій узагальнює О. Антонюк: «Прізвисько виникає на вторинному рівні, оскільки одиничному об'єктові (або кільком об'єктам), що вже має загальну назву, так і власну офіційну, присвоюється ще одне ім'я неофіційного характеру, яке задовольняє потреби у сфері мовлення» [15, с. 9].

У теорії й дефініції *призвиська* домінувальним вважають когнітивний аспект через вплив народно-побутової пізнавальної діяльності в соціальному середовищі. Такий підхід передбачає з'ясування аксіологічної природи, у результаті виявлення якої соціум виокремлює суб'єктивно або об'єктивно важливі ознаки індивідів і вербалізує їх як фрагмент знання про навколишній світ.

Соціальним і культурним відгалуженням є побутування неофіційних антропонімів у шкільному середовищі. Їхня специфічна мотивація прізвиськ зумовлена будь-якою ознакою з метою додаткової ідентифікації й характеристики особи. Часто такі номени з'являються спонтанно, необдуманно та ситуативно без певного пізнання особливостей індивіда.

Тому шкільні прізвиська було виокремлено лінгвістами в ще один клас антропонімів з внутрішнім поділом: прізвиська антропонімного походження, неофіційні назви, що містять у собі характеристику носія та прізвиська, що містять будь-яку інформацію про носія [25, с. 48].

Отже, ми дійшли висновку, що однозначного трактування терміна *прізвисько* в мовознавстві не існує. Проте є чимало народно-побутових, лексикографічних, наукових пояснень поняття «прізвисько», кожне з яких є дуже важливим, оскільки включає розуміння явища представниками середовища, а це надає носієві неофіційне ім'я, що виконує конкретні функції.

Найповніше термін «прізвисько» трактує М. Худаш та В. Чичагов – «особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи тією зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні». Сьогодні таке визначення прийняли за робоче.

Важливою теоретичною та методологічною проблемою є класифікація неофіційних антропонімів. У слов'янському мовознавстві вона має давні традиції та тримається таких аспектів, як семантика, структура та мотивація.

Найперше увагу стали приділяти мотивації з XIX ст. В. Охримович класифікував прізвиська за системою називання на п'ять груп:

- 1) системою материнською;
- 2) системою родовою;
- 3) системою батьківською;
- 4) системою ґрунтовою (від тієї особи, на ґрунті якого проживає пристай);
- 5) системою індивідуальною [31, с. 130].

У праці І. Франка «Причинки до української ономастики» представлена класифікація прізвищ за походженням:

1) утворені з особистого, тобто хресного імені родичів, батька або матері, найчастіше батька, або через батька від особистого імені діда, прадіда;

2) утворені від назви місцевості (або первісної, звідки прийшов даний рід, або нової, де він живе);

3) утворені від визначних прикмет фізіономії або характеру;

4) утворені від ремесла та заняття;

5) утворені від числівників;

6) утворені від звірів;

7) утворені від рослин;

8) утворені від назв страв;

9) утворені на основі певних історичних подій;

10) утворені під впливом гумору та насмішки;

11) прізвиська, що вказують на чужоземне: татарське, румунське, німецьке, московське походження предка носія [68, с. 216].

П. Чучка розрізняє мотиваційні ознаки прізвиська: фізичні якості, психічні риси, особливості мовлення, рід діяльності, вчинки, територіальну ознаку, етнічну ознаку, місце іменованого в громаді [71, с. 227].

На основі характеристичних мотивів номінацій М. Худаш виділяє: жартівливо-зневажливі, лайливо-зневажливі, професійні, за господарськими ознаками, за членами родини й емоційно-нейтральні. Семантична група класифікацій пов'язана з мотиваційною. Так, І. Сухомлин поділяє неофіційні антропоніми на такі класи: прізвиська антропонімного (власноіменні утворення) й неантропонімного (відапелятивні утворення) походження [68, с. 197].

За внутрішньою формою класифікаційної віднесеності П. Поротников виокремлює: сімейно-родові, особисто-індивідуальні, колективно-територіальні прізвиська. Для цього в основі повинна бути одна з семантичних умов: диференціувальна ознака носія, його подібність до іншого об'єкта або характерний випадок з життя носія.

А. Усцінович відділяє прізвиська від суміжних антропонімних категорій, а саме: розмовні форми імен, видозмінені прізвища, гіпокористичні форми. Власне прізвиська, на його думку, є непостійними, виникають за зовнішніми або внутрішніми індивідуальними ознаками носіїв і виконують функцію прізвищ у діалектному мовленні.

Отпимальним підходом до класифікації прізвиськ є підхід, коли поєднується мотиваційний (етимологічний) та семантичний принципи. Такий принцип знаходимо у працях О. Селищева, який досліджував семантику основи вкупі з мотивацією.

Сучасні дослідники підтримують багатоаспектні класифікації. Навіть Н. Шульська зауважує, що «при класифікуванні неофіційних іменувань важливо враховувати їхню внутрішню форму або вмотивованість, сферу поширення, спосіб творення, структуру, конотацію, темпоральність, локативність» [92, с. 235]. Крім специфічних класифікаційних параметрів повинна бути вироблена й спеціальна термінологія. Р. Осташ та О. Цешлікова розрізняють збірні та інтимні прізвиська, які побутують в соціумі або всередині сім'ї і виконують функцію апеляції.

За критерієм походження власних назв Г. Архипов виокремлює такі групи прізвиськ:

- 1) прізвиська, надані особі її рідними (служують другим іменем і поширені серед старшого покоління);
- 2) прізвиська, надані чужими людьми, служують неофіційним іменем особи;
- 3) тимчасові прізвиська, поширені у дитячому колективі;
- 4) прізвиська-табу, що переважають серед молоді [2, с. 159].

Прізвиська є джерелом виявлення шляхів формування власних назв України на різних етапах розвитку.

Отже, переважна більшість класифікацій неофіційних антропонімів базуються на дотриманні ключових параметрів: мотиваційних, семантичних та структурних. Найпомітнішими та найхарактернішими є мотиваційні

класифікації, які групують фактичний матеріал за фізичними якостями, психічними рисами, особливостями мовлення, родом діяльності, вчинками, територіальними й етнічними ознаками, місцем у оточенні носія.

Семантична група класифікацій доповнює мотиваційну й тісно пов'язана з нею. Здебільшого вона полягає у створенні лексико-семантичних розрядів лексики, від яких й походять прізвиська. Структурні класифікації пов'язані з групуванням прізвищ за кількістю компонентів та співвідношенням словотвірних засобів.

У сучасному мовознавстві існує тенденція до розробки комплексних підходів і багатоаспектних класифікацій в межах одного дослідження. Мовознавці ділять прізвиська за їхньою внутрішньою формою, вмотивованістю, галуззю поширення, способом творення, структурою, наявністю конотації, темпоральністю та локативністю

Прізвиська мають одну галузь функціонування – усне народне мовлення. Класифікація прізвищ на сімейно-родові, індивідуальні, дитячі, шкільні, вуличні не передбачає розширення або зміну їхніх функцій, тоді як літературно-мистецька, політична й кримінальна антропонімія виконує, крім ідентифікувальної та експресивної, інші функції – іноказання, культурологічну (належність носія до певної субкультури), латенції (приховування).

Висновки до 1 розділу

Історія розвитку та становлення української ономастики є тривалою та суперечливою. Початки ономастичних досліджень зафіксовані у працях Нестора і тривають до сьогодення, коли появляються нові напрями дослідження онімів – когнітивна ономастика, літературна.

У розвитку усіх груп онімної лексики можемо виокремити три етапи: 1) донауковий, 2) науковий, 3) сучасний. На шляху до сьогодення ідентифікація класів онімів змінювалася і набувала нових особливостей, свідченням цього є неоднозначність в ідентифікації груп онімів. Так, аналізуючи прізвиська ми наводили декілька визначень, від найширшого до найвужчого.

Проаналізувавши групи онімів офіційного та неофіційного антропонімікону, ми дійшли висновку, що основним завданням офіційних власних назв є їхня ідентифікація особистості у суспільстві, тоді як оніми, що репрезентують неофіційний антропонімікон характеризують особу в замкненому колективі. Більша увага дослідників була сконцентрована на дослідженні офіційних власних назв, тоді як неофіційні, до недавнього часу, залишалися поза їхньою увагою. Проблемним є і визначення того, які саме групи онімів зараховувати до неофіційних назв і вибір однієї дефініції цих груп.

Не оминули увагою й власні географічні назви, які теж стали причиною суперечок серед лінгвістів. Зокрема, спірним питанням є класифікація цих онімів.

Проаналізувавши дефініції понять, історію становлення, розвитку онімів, їхні класифікації, можемо зробити висновок про те, що в українській ономастиці існує багато аспектів, які потребують уваги дослідників.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ОНОМАСТИКОНУ МІСТА КОЗЯТИН ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Формування мікросистеми прізвиськ міста Козятин

Граматична характеристика прізвиськ – обов’язкова передумова з’ясування їхньої словотвірної структури, дериваційні ознаки яких переплітаються з частиномовною належністю мовних одиниць. На сьогодні широкий науковий інтерес для ономатологів полягає у дослідженні питання граматичної структури прізвиськ. Найперше, це виявлення спільних ознак з апелятивною лексикою та власними назвами інших класів, оскільки ці найменування відрізняються від них граматичною будовою – частиномовною належністю, особливостями вираження категорій роду й числа, а також відмінковою формою [71, с. 110].

Однією зі складових ланок лінгвістичного аналізу прізвиськ є дослідження їхньої словотвірної структури. Це дає можливість виявити формально-семантичні перетворення, яких зазнали початкові лексеми в процесі оформлення неофіційних найменувань, а також проаналізувати спільну структуру з апелятивами.

Головною думкою в з’ясуванні словотвірної структури прізвиськ є теза про те, що неофіційні антропоніми «утворені самим народом за законами національного словотворення, а їхні твірні основи – національна апелятивна лексика та власні назви інших класів» [71, с. 166]. Словотвірну структуру неофіційних антропонімів на матеріалі окремих регіонів в українському мовознавстві намагалися проаналізувати чимало науковців, такі як – Д. Бучко, Г. Бучко, Г. Аркушин, І. Козубенко, М. Наливайко. Наприклад, О. Антонюк стверджує: «В українській ономатології склалася традиція розглядати прізвиська за двома способами словотворення:

- 1) лексико-семантичним;
- 2) морфологічним» [8, с. 6].

Деякі дослідники виділяють ще одну групу словотвірних типів – формально-фонетичну модифікацію, оскільки існує частина неофіційних

антропонімів, які утворюються внаслідок додавання або віднімання фонетичних компонентів, фонетичної варіативності, що є наслідком інтерференції, народної етимології та особливостей дитячого мовлення.

В. Чабаненко в своєму дослідженні зазначає: «Зібраний нами матеріал дав підстави стверджувати, що прізвиська можуть утворюватися ще й такими способами:

- 1) шляхом зворотної (регресивної) номінації;
- 2) способом функціональної морфемно-семантичної транспозиції;
- 3) способом структурно-морфологічної транспозиції;
- 4) морфолого-синтаксичним способом;
- 5) лексико-синтаксичним;
- 6) способом структурного розщеплення оніма;
- 7) способом структурної компресії кількох онімів в одне ціле;
- 8) контамінаційним способом;
- 9) метатезним способом;
- 10) регресивно-фонетичним способом;
- 11) фонетико-асоціативним способом;
- 12) структурно-аналітичним» [31, с. 137].

Г. Аркушин під час дослідження прізвищ Північно-Західної України зробив спробу розширення лексико-семантичної та морфологічної дихотомії за рахунок непродуктивних словотвірних засобів й виділив в окрему групу зрощення, редеривацію, аббревіацію, редуплікацію тощо [2, с. 159].

Прізвиська як неофіційні найменування людей існували ще задовго до появи прізвищ, вони широко функціонують і в наші дні, викликаючи інтерес дослідників лексичного складу сучасної української мови.

І. Сухомлин у статті «Українські прізвиська людей як власні родові назви» поділяє родові антропоніми на два класи: прізвиська антропонімного походження (власноіменні утворення); прізвиська неантропонімного походження (відапелятивні утворення) [86, с. 39].

На сьогодні актуальною залишається проблема класифікації прізвищ. За походженням Г. Архипов поділяє неофіційні назви на чотири групи:

- 1) прізвища набуті від родичів чи батьків, які слугують вторинними іменами (найчастіше серед представників старшого покоління);
- 2) прізвища, набуті від чужих людей, які закріпилися за іменованими як неофіційні імена;
- 3) тимчасові прізвища (найчастіше трапляються серед школярів);
- 4) прізвища-табу (часто наявні серед молоді) [2, с. 159].

Отже, вивчення прізвищ окремих населених пунктів становить одну з найважливіших проблем сучасної української антропоніміки, адже ця лексика – надійний ключ до розуміння природи й походження прізвищ.

На основі дослідження прізвищ міста Козятин було виявлено такі їхні групи:

- 1) прізвища, утворені від імен старших членів родини;
- 2) прізвища, що відображають звички людей;
- 3) прізвища, що ідентифікують людину за родом занять;
- 4) прізвища, змодельовані самими носіями собі або іншим.

Серед досліджуваних найменувань міста Козятин кількісно найбільшу групу складають **прізвища, утворені від імен старших членів родини:**

Петрусьо, Місюра, Данилиха, Ярема, Ксенти, Дячиха, Васюки, Шпаки, Кіселиха, Гандрони, Ясониha, Михейдиха, Іван Натальчин, Ковалиха, Іваньчик, Тресь/Тросиха, Горобці/Горобчиха, Гардеї, Каменюки, Ялиниha, Цариха, Баніти, Макарець, Фока, Кирилко, Бойчиха, Петро Пилипишин, Кебиha, Мартіяниha, Рубаниha, Бомбиha, Радійониha, Торка, Семениha, дівчата Залізнячки, Міга, Вова, Хтомки, Сєрик, Саки, Ярінки, Степаньо, Левиха, Лавріниha, Гнати, Бакути, Пестини, Грішиha, Додончуки, Миланіца, Кушпетиха, Пилипчучка, Нетребиха, Міхальчиха, Юхимиха, Герасимиха, Климиha, Педики, Демидиха.

Майже всі найменування мають діалектне закінчення *-а*, характерне для місцевості, коли називають істот в однині. Більша частина походить від чоловічих імен, адже саме старший чоловік уважався головою родини. Проте серед названих є прізвиська, які утворилися від імен жінок (*Натальчин, Ялиниха, Ярінки, Пестини, Горпинчини, Марусинини, Манюшини*).

Нині в умовах сучасного села чи міста, коли майже в кожному проживає по кілька сімей з однаковим прізвищем, сімейно-родове найменування виконує диференційну функцію. Наприклад, у досліджуваній місцевості найпродуктивнішим у цьому плані є прізвище *Марчуки*. Чотири сімей Марчуків розрізняють за такими спадковими назвами: *Васюки, Марусини, Болотяники, Самільчики*.

Прізвисько *Васюки* походить від імені прадіда, якого звали Василь.

Основою для прізвиська *Марусини* стало жіноче ім'я Маруся (Марусина), що є зменшено-пестливим варіантом від давньоєврейського імені Марія, яке походить від єврейського імені Міріам. Православна традиція перекладає ім'я як «пані».

Цікавим прізвищем є *Болотяники*, яке утворилося через те, що їхній прадід із своєю сім'єю жили на окраїні міста, де після дощів утворювалась справжня повідь, затоплювало хату й погріб, але дід ніяк не погоджувався перебраться в інше приміщення, хоча була можливість.

Прізвисько *Самільчики* мотивоване ім'ям прадіда Самійла.

Прізвище *Мельник* розрізняють за такими прізвищами, як *Антипови, Сиротюки, Жабки*.

Застаріле чоловіче ім'я Антип стало основою для прізвиська *Антипови*, походить від грецького *anti* «замість» і *pas* – «увесь, усякий». Найменування *Сиротюки* родині присвоїли, тому що їхній дід був прийомним сином, оскільки через певні обставини в нього не було ні матері, ні батька, ні інших родичів. Інша версія слово «сирота» мало кілька значень – «одинокий», «безпомічний», тому, можливо, їхній предок був бідніший інших людей в місті.

Причина появи прізвиська *Жабки* тягнеться ще з дитинства голови сімейства, оскільки він дуже любив тоді ловити жаб і ними ж лякати сусідських однолітків. Відтак, його почали називати *Жабка*, а потім і всю родину *Жабки*.

Для прізвиська *Мусієви* основою стала українська народна форма імені Мойсей – Мусій. Мойсей – це чоловіче ім'я, що вживається в юдейській, християнській і мусульманській традиціях. Походить від давньоєврейської власної назви, яка буквально перекладається як «вийнятий з води» або «той, що пливе». Можливе походження й від єгипетського *moseh* – «син», «дитина».

Прізвисько *Герасимови* присвоєне за ім'ям Герасим (Гарасим), що з грецької – «поважний», «шановний», а *Манюшини* – від імені Маруся, яку пестливо прозивали Манюшею, тобто «маленькою» Марусею.

Прізвиська, утворені від імен старших членів родини помітно переважають за своєю кількістю серед інших прізвищ міста Козятин. Їм властивий високий ступінь родинних стосунків, адже дуже часто вони можуть успадковуватися представниками наступних поколінь. Основною ономастичною функцією таких прізвищ є ідентифікаційна.

Через прагнення виділити якусь рису чоловіка чи жінки, а особливо їхні звички та вподобання, люди часто звертаються до народної традиції.

Другою за чисельністю групою неофіційних найменувань є **прізвиська, що відображають саме звички людей**. Серед них такі: *Свистуни*, *Льотчиця*, *Польчик*, *Барачиха*, *Калатиха*, *Шкаралупа*, *Матняриха*, *Ляпчиха*, *Антибіотік*, *Мугайло*, *Жабка*, *Водяники*, *Кваша*, *Громики*, *Цап*.

Кожне з цих найменувань представляє окреме офіційне прізвище, лише такі назви, як *Антибіотік* та *Мугайло* відіграють розрізнявальну роль для прізвища Кравчук. Найменування *Антибіотік* було присвоєно чоловіку через те, що він любить випити і на будь-які зауваження відповідає, що алкоголь

його антибіотик. На сьогодні людям, яким властива звичка випивати, не дають таке прізвисько, однак за однією особою воно закріпилося назавжди.

Цікавою є назва *Мугайло*, адже вона представляє не цілу родину, а окремого чоловіка, який звик жити самотньо, але ніколи не є самотнім, бо вміє сподобатись дівчатам чи жінкам своїм вмінням підморгувати. За це його прозвали *Мугайло* – «мигати, моргати».

Особливої уваги заслуговують **прізвиська, що відображають мовленнєві звички носіїв**. Мовознавці відзначають переважно вуличний характер таких найменувань, твірною основою яких є слова-паразити, включаючи як повнозначні частини мови, так і вигуки. До них належать: *Калатиха*, *Ляпчиха*, *Кисленька*. Жінка отримала прізвисько *Калатиха* завдяки своїй надмірній активності в спілкуванні. Місцеві жителі кажуть, що там, де є Ганна, «ніби по голові хтось калатає». *Ляпчиха* – прізвисько жінки отримала через те, що любила пліткувати, про неї говорять «ляпає там, де треба і не треба». Найменування *Кисленька* має жінка красивої приємної зовнішності, але постійно незадоволена і з поганим настроєм. Схожа назва *Нудило* характеризує чоловіка, який у розмовах також постійно чимось незадоволений і на все скаржиться.

Прізвисько *Свистуни* у досліджуваному населеному пункті, за свідченнями старожилів, дуже давнє. За однією із версій, воно сигналізує про те, що хтось із роду вмів та любив віртуозно свистіти; за іншою – найменування могло бути присвоєне родині від прадіда, який говорив присвистуючи через відсутність деяких зубів.

Окремо варто об'єднати такі прізвиська, як *Кривой нога*, *Ступа*, *Збанко*. Василь *Кривой нога* отримав таке прізвисько через свою незвичайну ходу, яка з'явилась у нього після того як він отримав травму на виробництві. Наприклад, найменування *Збанко* було присвоєне першому носію цього прізвиська за манеру ходити перевалюючись та хитаючись. Прізвиськом *Ступа* прозвали жінку, в якій була звичка ходити й хитатися в різні боки. Ще одним варіантом є неофіційний антропонім *Качка*.

Прізвиська, мотивовані звичками, уподобаннями їхніх носіїв, містять безпосередню або опосередковану вказівку на відповідні ознаки й охоплюють широкий діапазон переважно негативних характеристик.

Не завжди прізвисько певна особа отримує від інших людей. Часто, залежно від якоїсь ситуації, вона сама себе прозиває – і назва швидко стає загальноновживаною серед місцевих мешканців. Зазвичай ці назви не мають чіткої мотивації, адже навіть самі носії, яких так прозивають, не можуть їх пояснити.

Є такі прізвиська й серед досліджуваних. Вони складають такі найменування: *Барачиха, Тоїсо, Зелений, Торка, Міленька, Кицька, Хрипун, Джулай, Кошелічка, Микола Никодим, Касян, Мурмишка, Гонучка, Баштула, Цуба, Буциха, Цебранька*.

Найменуванням *Зелений* прозивають уже немолодого сьогодні чоловіка, який у дитинстві під час сварки зі своїм другом сказав: «Ти ще зелений!». Зелений – це колір, що в українському народному світосприйманні набув символіки надії (зелена рута, зелений луг, зелена діброва, зеленее жито), оскільки здавна пов'язується з весною й зеленими нивами, що мають дати врожай, водночас символізує молодість. У переносному значенні – це молода, тобто недосвідчена людина.

Прізвисько *Барачиха* жінка отримала після того як на всю вулицю кричала чоловіку, що не збирається все життя на городі чистити буряки, а хоче повноцінного, легкого життя.

Чоловік, якого звать Толя, тепер *Торка*, бо в дитинстві не вмів виговорити букву «л», замінюючи її на «р», тому звучало не «я – Толька», а «мене звать Торка».

Чопкови – прізвисько, надане його носіям від прадіда, який одного разу сказав: «Я – один, як чопок». Чопок (зменшена назва від «чіп») – це конусоподібна дерев'яна пробка для закупорювання отвору в якійсь посудині (переважно в бочці). Оскільки пробка здавна призначена передусім для пивної бочки, то чіп символізує пиятику, неусвідомлені дії у зв'язку з

надмірним уживанням спиртного. Цікаво те, що прадід, який дав початок прізвиську, до спиртного був байдужий, а от сучасні носії такого антропоніма повністю йому відповідають.

Прізвиська, змодельовані самими носіями собі чи іншим, не завжди мають прозору семантику, адже дуже давні. Проте вони легко приживаються серед односельців і стають загальноновживаними як неофіційні назви.

Отже, у місті Козятин переважають прізвиська, що мають прозору мотивацію, проте походження окремих з них пояснити складно (*Тоїсо, Вергелеска, Реджиха/Рета, Пацуля, Бафон*). Переважна більшість прізвиस्क у своїй структурній семантиці зберігає чітко виражені українські риси. Вивчення прізвиस्क окремих населених пунктів даватиме змогу осмислити характер світосприймання українців, їхню схильність до увиразнення, деталізованої інтерпретації крізь призму найменування людини.

2.2 Мотивація неофіційних антропонімів за ознаками носія

Багато дослідників семантичний аналіз прізвищ роблять з урахуванням причин (мотивів) появи прізвищ. У нашому дослідженні семантичний аналіз пов'язаний із позамовними факторами та умовами об'єктивування ситуативної чи узуальної семантики. Дослідники у галузі неофіційної антропоніміки називають це мотивами появи прізвищ [70, с. 115]. Мотив – це позамова умова виникнення або вибору оніма для певної особи чи об'єкта; це сукупність причиново-наслідкових відношень, що тією чи тією мірою представляється в іменах і більш або менш доступний для безпосереднього вивчення [71, с. 199].

В сучасному мовознавстві опозицію форма – значення у галузі прізвищ зв'язує поняття мотивації, утворюючи тріаду: форма – мотивація – зміст. О. Суперанська, досліджуючи мотиви надання прізвищ, вказує на ключовий момент цього процесу – виокремлення диференційної ознаки, яка індивідуалізує людину. Тільки після цього процесу можливий процес онімізації [71, с. 190].

Прізвища мотивовані зовнішньою ознакою носія – найпоширеніший клас індивідуальних неофіційних антропонімів. Навіть в давньоруських пам'ятках фіксувалися неофіційні антропоніми *Буй-Тур*, *Великий*, *Гарний* тощо. Саме прикметникові назви на початковій стадії зародження прізвищ були найпоширенішими [71, с. 65]. У XIX ст. І. Франко та В. Ястребов звернули увагу на прізвища, які відбивали зовнішні та внутрішні риси людини. Зовнішні ознаки – група позамовних пресупозицій, яка є в безпосередній досяжності для спостерігача й не потребує особливих когнітивних дій та аналізу. За їхньої наявності диференційна ознака перед тим, як виявитися в назві, існує в об'єктивній дійсності. Вона є такою за умови відхилення від деякого загальноприйнятого або ж середньостатистичного стереотипу.

При мотивації прізвищ за зовнішньою ознакою носія варто послуговуватися принципом лексико-семантичного групування, унаслідок

якого було виокремлено такі лексико-семантичні групи мотиваційної лексики:

- 1) Прізвиська, мотивовані фізичними вадами носія:
 - а) дефектами кінцівок: Василь *Кривий нога*, *Шкандиба*.
Також метонімізовані (*Костиль*, *Швабра*), діалектно модифіковані (*Швабро*), характеристичні (*Кульгач*, *Крива качка*).
 - б) вадами зору: метафоризовані (*Кротичка*, *Кріт*, *Заєць*), характеристичні (*Сліпий*, *Сліпака*, *Косюга*);
 - в) вадами слуху: метонімізовані (*Шокало* – той, що постійно перепитує), демінутивно конотовані (*Глухмач*, *Глухарчик*), меліоративно конотовані (*Глухий*);
 - г) наявністю нерівностей на тілі: метафоризовані (*Квазімодо*), характеризовані із прямим значенням (*Горбань*, *Горбуниха*, *Горбичка*);
 - г) особливостями шкіри: *Конопушки*, *Конопатинки* – рябі від веснянок, «поцяпаний» веснянками, характеризованими (*Цяпка*, *Ямчур*) – люди, в яких на обличчі глибокі ямки, що з'явилися через певну хворобу;
 - д) вадами мови: *Гавканий*, *Німчур*, *Криворотий*;
 - е) відсутністю частин тіла: *Безокий*, *Безногий*, *Безвухий* – утворені суфіксально-префіксальним способом.
- 2) Прізвиська, мотивовані індивідуальними особливостями частин тіла:
 - а) голови: за формою (*Сливка*, *Огірочок*, *Баклажан*), за розміром (*Котєлок*, *Гарбуз*, *Яйцеголовий*, *Довгий перець*, *Кавун*, *Башковита*, *Бочка*, *Головань*, *Бець*);
 - б) обличчя: форма (*Бера* (сорт груші), *Кавун*), розмір (*Пика*, *Хом'ячок*, *Щур*, *Миша*, *Шіпа*, *Ноготок*);
 - в) окремих його частин: вух – *Чебурашка*, *Клаповуха*; носа: метонімічні – за носієм подібної частини тіла – *Гусак*, *Качка*, *Рило*, *Тузік*; характеристичні – *Качконіс*, *Шнобель*; очей – *Китайоза*, *Китаєць*, *Карась*, *Жучара*; губ – *Гембата*, *Губошльоп*; зубів – *Зайченя*, *Зубастік*, *Кріль*, *Крисючка*, *Бобриха*;

г) волосся та його особливостей: кучеряве: *Патлата, Кудряшка, Пудель, Кучеряшка, Мівіна, Петрушка* – характеристичні з позитивною конотацією, метафоричні за перенесенням з назв відомих осіб або істот, що мають схожий покрив тіла; довге або коротке: *Грива, Чубата, Чубарочка, Стрига-Мига, Обривка*; густе або рідке: *Пуделька, Лев, Патlach*; лисина або коротке волосся: *Лисий, Яйце, Маківка*; особливість зачіски: *Ленін, Макаронна фабрика, Пушкін*.

Етнічні морально-естетичні настанови, пов'язані зі структурою та виглядом волоссяного покриву людини, концентруються навколо таких аксіологічних прерогатив, як позитивне, доброзичливе ставлення до людей із кучерявим волоссям; помірно насмішквате або нейтральне – до осіб із незвичною зачіскою; негативне, саркастичне – до осіб із занедбаним, рідким або відсутнім волоссям.

3) Прізвиська, мотивовані особливостями зросту людини:

а) високий зріст: метафоризація за схожістю з тваринами: *Жираф, Коняка, Кобила, Журавель, Слониха, Мамонт*; метафоризація за схожістю з предметами: *Жердина, Драбина, Швабра, Тичка, Штафета*; трансонімізація: *Клічко, Гулівер*; субстантивовані прикметники: *Длинна, Довготелеса*; спорадично-прикладові характеристики: *Олька-Метровка, Васька-Півторашка*; енантіосемічні характеристики: *Мацьонка, Кнопочка, Малишка, Маїчка*.

Спорадично трапляються віддалені асоціації (метафоризація за додатковими семами): *Батя, Десант*;

б) низький зріст: метафоризація за схожістю з тваринами: *Горобеня, Мишка, Хрущ, Сонечко, Комашка, Мурашка*; метафоризація за схожістю з предметами: *Кнопочка, Кнопка, Шурупчик, Півторашка, Шпилька*; субстантивовані прикметники: *Масінька, Манюнька, Мацєня, Мелкий, Мала*; трансонімізація переважно назв героїв мультфільмів, казок: *Дюймовочка, Кузя, Малиш, Масяня, Моська, Покімончик*; номінація шляхом онімізації: а) іменників із семою «істота»: *Карлик, Ліліпут*; б) іменників із семою

«малий розмір»: *Кнопка, Куцька, Хвостик, Малючок, Мілочка*;
в) немотивованих іменників із семою «мала істота»: *Курдуплик, Піпка, Шкет*.

4) Прізвиська, мотивовані особливостями тілобудови (повнота чи худорлявість): оскільки номінаційним приводом стають відхилення від еталонного уявлення про повноту – худину людини, то помірний вияв цих ознак або їхня відсутність не стає пресупозицією називання, натомість номінації, мотивовані надмірною повнотою носіїв, значно переважають, що свідчить про стереотипні уявлення про повноту як ознаку, що має більше відхилення від еталону й, відповідно, більший характеристичний потенціал. Щодо оцінної характеристики, то надмірна худорлявість, як і повнота, однаковою мірою зазнають негативних конотацій, оскільки в народній практиці асоціюються з неможливістю людини повноцінно виконувати виробничі й життєві функції.

а) надмірна худорлявість: домінують метафоричні за схожістю з предметами: *Драбина, Карандаш, Костилячка, Сільодка, Сухарик, Спичка, Дротик*. Менш частотні – трансонімізовані з відомих казкових, мультиплікаційних, кіногероїв, що мають подібну тілобудову: *Чахлик, Невмирущий, Мишеня, Кощей*;

б) надмірна повнота: найпоширеніші – метафоричні за схожістю з об'ємними предметами: *Булка, Булочка, Пончик, Бублик, Кабаниха, Мамонт, Торба, Пиріжок* та речовинами, що мають сему «жирний»: *Жир, Жирок, Товста колбаса, Паштет, Халадець*. Частина – повністю або частково деетимологізовані або контаміновані: *Мамантьона, Мамонт, Пумба*; метонімічні – за мірами ваги: *Центнер, Стокілограмовий, Пудяра*.

Спостерігається також творення андронімічних жіночих неофіційних антропонімів суфіксальним способом: *Жироха, Тумбиха*. Спорадично – трансонімізація власних назв: *Вінні Пух*; афіксація з появою конотації: *Пузяра, Жирчик*; субстантивація: *Крупняк*.

Кількісне співвідношення прізвиськ за ознакою повноти – худорлявості 3:1, що говорить про аксіологічні пріоритети народу на користь худини: худорлява людина більш рухлива, краще може виконувати свої функції, а тому зазнає меншого осуду, ніж надмірно повна.

5) Прізвиська, мотивовані кольором волосся:

а) рудим: *Рижка, Рижанька, Вогнепалка, Рудік, Бєлка*;

б) чорним: *Нічка, Смола, Темна, Ворона*;

в) білим: характеристика за кольором (*Блонда, Бландінка, Біла, Білянка, Молочка*), метафоричні (*Зимовий заєць*), метафори за опосередкованими асоціаціями – *Іній, Полярна квітка*;

г) сивим: *Серик, Сріблянка, Срібний дід, Сива, Сєда*.

6) Прізвиська, мотивовані наявністю волосся на обличчі або тілі:

а) густі брови, борода чи вуса: вказівка на наявність чи довжину вусів, брів, борода чи чуба: *Бородань, Коля Чуприна, Вусань, Пушок*, метафорична вказівка: *Юра Цап*;

б) волосся на тілі: *Мохнатий*.

7) Прізвиська, мотивовані специфікою одягу чи манерою одягатися:

а) стан одягу того, хто носить: *Попандопало, Дізнайнер, Артіст, Матняриха, Секондрулить*;

б) манера одягатись: *Село, Селючка, Задринуха, Міщанка, Городська*.

Прізвиська за ознакою одягу та зовнішнього вигляду представлені номенами, які утворені такими семантичними способами, як – метонімія (за однією із деталей одягу) та метафора – трансонімізація відомих людей з незвичайною зовнішністю, ще рідше – процеси або предмети, які нагадують манеру одягатися.

8) Прізвиська, мотивовані манерами рухатися:

а) спритний, швидкий: *Кенгуру, Пропєлєр, Мєтєорит, Шумахєр, Блискавка, Вітер, Льотчик, В'юн*; Пресупозиціями часто виступають елементи культурних реалій, що пов'язані із сюжетами мультфільмів, казок. Наприклад, *Живчик* – реклама цього напою завжди демонструє незвичайний

потік сили, спритності, яка з'являється тільки після його споживання. Такі перенесення є розгорнутими метафорами або метаформами через посередництво метонімії;

б) повільний: *Заторможений, Космонавт, Лунатик, Черепаха, Котяра ледача, Лінивець*;

в) спосіб та манера рухатися: *Качка, Пінгвін, Карась, Кіт, Лежебокий, Косолапий, Ведмідь*.

9) Прізвиська, мотивовані зовнішнім виглядом:

а) приємна зовнішність: *Красотка, Есмеральда, Лялька, Нарцис, Хараша, Моделька, Квітка*;

б) неприємна зовнішність: *Скракеля, Жабера, Мишава, «Гарненький»*.

10) Прізвиська, мотивовані запахом носія:

а) неприємний запах: *Вонючка, Свиня, Тхір, Скунс*. Такі номени діляться на підгрупу з метафоричною аналогією до тварин, які завжди мають неприємний запах: *Скунс, Коза, Корова, Тхір*. Так відбувається генералізація семи неприємного середовища, в якому перебувають названі тварини чи організми;

б) приємний запах: *Роза, Душа, Пахнотєнь*.

11) Прізвиська, мотивовані віком носія:

а) похилий вік: прізвиська, вказуючи на безпосередній вік людини, можуть не мати конотативних відтінків, або показувати їх помірно: *Дідуля, Дід, Бабушка, Старикань*, але назви осіб, біологічний вік яких не відповідає зовнішньому вигляду, набувають виразних негативних оцінно-експресивних ознак: *Вчорашній, Давня, Столітня, Прошловіка* (про людей молодого віку, але, які виглядають старшими або нездоровими), *Зелений, Молочний* (про людей, які, попри дорослий вік виглядають дуже молодими);

б) молодий вік: *Зеленуха, Зелений, Молочний*.

12) Прізвиська, мотивовані схожістю носія з іншими особами:

а) іншої національності: *Китайозка, Китайоз, Узькоглаза, Негритос, Москаль, Польчик, Грузін, Єврейочка, Араб, Ірландка, Німець, Німкеня*;

б) конкретні відомі особи чи герої: *Майкл Джексон, Джолі, Мері Попінс, Рапунцель, Дон-Кіхот, Санчо-Панса, Шрек, Кличко, Трамп.*

Отже, найпоширенішим пластом індивідуальних неофіційних антропонімів є прізвиська, мотивовані зовнішністю носія. Лексико-семантичний принцип дав нам можливість виокремити такі групи: мотивовані фізичними вадами носія, особливостями зросту, манерами рух, індивідуальними особливостями частин тіла, наявністю волосся на обличчі або тілі, специфікою одягу, прикрас чи манери одягатися, загальним зовнішнім виглядом носія, запахом, віком, схожістю з іншими особами. Називання відбувається через пряме називання або через метафоричне перенесення назв предметів, речовин, тварин і птахів, а також трансонімізовано – з назв відомих осіб, героїв мультфільмів чи казок.

2.3 Прізвиська, мотивовані характером, темпераментом, звичками та родом діяльності

Друге місце серед прізвиськ, мотивованих рисами носія, займають неофіційні антропоніми, які передають внутрішні особливості людини. Такі одиниці вказують на внутрішні прикмети людини, її інтелектуальні властивості, а також ставлення до праці, людей чи до самої себе (заздрість, щирість, сварливість, страх, злість).

Класифікація прізвиськ за внутрішніми характеристиками носія виокремлює такі підгрупи:

- 1) прізвиська, мотивовані окремими виявами характеру або темпераменту;
 - 2) прізвиська, мотивовані окремими нахилами або звичками;
 - 3) прізвиська, мотивовані особливістю та дефектами мови;
 - 4) прізвиська, мотивовані фактом втрати слуху і дару мови;
 - 5) прізвиська, мотивовані інтелектуальними особливостями
- [71, с. 219].

Основу мотиваційної бази прізвиськ, що вказують на характер, вдачу чи внутрішні властивості людини становлять такі способи: метонімічне перенесення (назва за ознакою або її проявом), метафоричний (перенесення за асоціативною схожістю) та фонетично-асоціативний.

Фонетично-асоціативні – це окрема група прізвиськ, мотиваційна основа яких базується на мовленнєвих, звуконаслідувальних або асоціативних виявах певних психічних характеристик. Такі назви важко згрупувати, бо вони потребують індивідуалізованого підходу, а прозорість мотивації хоча й очевидна, проте важко окреслювана.

Прізвиська мотивовані родом діяльності та суміжні з ними зі значенням звичок чи вподобань носія, тісно пов'язані з апелятивами, від яких походять. П. Чучка вказував на їхню фонемну співзвучність і важкість розмежування [71, с. 227]. Для деяких іменувань аналізованої групи лексеми

іншомовного походження слугують базовими та інколи – вузьколокальні апелятиви [70, с. 115].

У групі «Прізвиська, мотивовані характером або темпераментом носія» виокремлюють такі підгрупи (за характером або темпераментом):

1) неврівноваженим: *Чортяка, Сталін, Гітлер, Бик, Калатиха, Громики, Пиикали, Бедна, Крук, Рабчик, Шуляк, Вогонь, Гроза*. Безпосередні прізвиська-характеристики (з наявністю переносного значення або без нього): *Бешена, Неуравновсшений, Псіх*. Метафоричні перенесення з назв тварин, які асоціюються з імпульсивними, жорстокими діями: *Гедз, Чорт, Чупакабра, Зміючка, Дракон*;

2) жорстоким або злим: метафоризовані – *Хмельницький, Кармалюк, Кулак, Кличко, Скажений, Громик, Поганка*;

3) хитрою вдачею: алегоричні асоціації з хитрістю: *Лисиця, Лис, В'юн, Циганка, Молдаванка, Хитрюга*. Сюди входять також метафори, генералізовані навколо понять «слизький», «той, що викручується»: *Шуруп, Черв'як на гачку, Вазилін*, антропоморфні уявлення про хитрість: *Єврей, Жидяра, Циганчук*;

4) допитливою, цікавою вдачею: має метафоричні перенесення із семами «рити, копати, нюхати»: *Собака, Мухтар 3, Кротичка, Нюхач, Винюхувач, баба Рязанська, Любопитна Варвара*, антропоморфними стереотипами цікавості: *Сікретар, птіца Говорун, птіца Договорун, Штірліц*;

5) надокучливою, мовчазною, занудною вдачею: *Закумарений, Партизан, Нудотний*. Асемантичні або фонетично-асоціативні номінації: *Лушпацяра, Плуг, Тюлень, Лушпак, Дятел*. Така підгрупа стоїть поряд з назвами, що виражають слабкий вияв емоцій, апатичний характер та не містять різкої конотації: *Партизан, Риба, Глухар* (байдужий до чужих проблем), *Мовчунка*;

6) жадібністю: *Скрудж, Калитка, Скупердяй, Жадьоба*;

7) брехливістю: *Брехунка*;

8) злодійкуватістю: *Зажера, Циганка, Шахрайка, Злодюга, Криса, Щуриха*;

9) розгубленістю: *Роздява, Роззява, Гава, Ворона, Жаба, Тюлень, Згуба, Мазіла*;

Також для цієї підгрупи властиві неетимологічні деривати, що базуються на фонетичній грі зі звуковим символізмом чогось незрозумілого, неконкретного;

10) байдужістю: *Паралельний*;

11) зарозумілістю: *Пушкін, Ейніштейн, Менделєєв, Розумаха*;

12) хвастливістю: *Яйяка, Першак, Кисленька, Черевик, Задавака*;

13) добротою: *Добрячка, Хорошенька, Откривачка, Помагайло, Простоангел, Мася*;

14) надмірною чутливістю: *Сина, Нюня, Синочок, Мамине, Сляка*;

15) веселою вдачею: *Смішнючий, Клоун, Артістка, Коняка, Розважайка, Щедрик, Крейзі*;

16) наполегливістю: *Наполеон, Лоцман, Фюрер*;

17) організаторськими здібностями: *Шеф, Барон, Бафон, Громила, Король, Наш*, а також із трансонімізацією відомих осіб та героїв: *Гітлер, Сталін*;

18) дивний: *Космос, Космонавт, Космолот, Дика, Інопланетянин, Чужак, Чужий, Особений*;

19) спокійністю: *Тихонячий, Тіхушнік, Тиха вода, Миша, Шептун, Шпіньчик, Спокойний, Непоймишо*.

Така класифікація допомагає нам зрозуміти, що різноманітність внутрішніх рис, які покладені в основу неофіційних антропонімів, досить широка, але кількісно в межах деяких груп представлена відносно невеликою кількістю номенів.

Подібною є класифікація, яка охоплює риси носія, які не пов'язані безпосередньо з характером, але виражають ментальні та моральні риси:

1) Прізвиська, мотивовані інтелектуальними здібностями носія:

а) розум: *Ботанка, Бук, Мудричка, Словник ходячий, Філософ, Макітра, Професорша;*

б) мудрість: *Козачка, Сова, Моца, Батяня, Молоток;*

в) нерозумний: *Туна курка, Лопух, Пенюк, Тупізна, Дятел, Олень, Баран, Турок, Німець, Молдаван, Дуб-дерево, Тормоз, Доска, Болт, Баняк, Пень, Осел.*

2) Прізвиська, мотивовані ставленням носія до праці:

а) працьовитість: *Бджілка, Моцна баба, Коняка* (та, хто може виконувати важку роботу), *Моца, Пчюлка Майя, Крепка дівка;*

б) лінивість: *Балда, Байдаха, Тюлень, Лінивець, Трутень, Ледач, Скотина ледача, Свинтус.*

Прізвиська, які вказують на характер, темперамент, вдачу або якісь внутрішні властивості людини, утворені за допомогою метонімічного та метафоричного перенесення, а також на основі фонетично-асоціативних лексем. Найпоширенішими підгрупами є прізвиська, мотивовані такими позитивними рисами людини: цікавість, добрість, допитливість, весела вдача; негативними: жорстокий чи злий характер, неврівноваженість, хитрість, мовчазність, надокучливість, занудність, жадібність, брехливість, розгубленість та злодійкуватість. Названі підгрупи представлені більше десяти одиницями, меншу кількість мають антропоніми, мотивовані негативними властивостями людини: байдужість, лицемірство, непостійність, хвастливість.

Подібною є класифікація, яка презентує риси носія, не пов'язані безпосередньо з характером, але такі, що виражають ментальні чи моральні риси. Вони представлені опозиційно: розум (мудрість) – дурість, працьовитість – лінь.

Серед опрацьованого масиву прізвиськ міста Козятин ми виокремили також групи, до яких належать такі типи мотивації:

1) звички і вподобання носія: *Чукерок, Мугайло, Тюшиха, Кисла, Каменючка, Жабка, Хазяйка, Колгоспниця, Гикало, Шобтипчихав, Гітаріст,*

Човгало, Паровоз, Пісатель, Танцовиця, Футболіст, Ласточка. Ця підгрупа прізвиськ характеризується завуальованою, не безпосередньою вказівкою на вподобання носія й охоплює широкий діапазон ознаки.

Розуміння конкретного мотиву досягається за допомогою семантичного чи логічного аналізу (встановлення кількох асоціативних ланок між онімом та ознакою). Деяка частина антропонімів має пряму вказівку на ознаку за вподобанням (поведінку, хобі, звичку): *Рибачка, Моряк, Торгашка, Базарниця*, а інші опосередковують ознаку її механізмом метонімії за предметом уподобання: *Сирниця, Молочниця, Чарчок, Шампур*.

Ще одна частина репрезентантів цієї підгрупи накладаються на інші класифікації, наприклад за зовнішністю (вподобання носити певний одяг, стиль): *Морячка* (любить носити полосаті сукні), *Шляпка* (завжди носить капелюха), особливостями мовлення, якщо вони позначають не фізіологічну, а психологічну його особливість: *Калатиха, Ляпчиха* (та, що любить багато говорити та пліткувати про інших).

2) Прізвиська, що вказують на рід діяльності людини: *Доктор Іван, Мазьощиха, Кухарка, Тракторіст, Комбайнер, Секретар, Зав, Піп, Палій, Дячиха, Патюниха, Сібіряка, Пиикали, Медунка, Пуздерко, Шкурчиха, Лавріниха, Кормодик, Бодня, Козачка, Гончиха, Мурмишка, Гонучка, Булька, Кошелечка, Бізнесмен, Лютер*.

Метонімічні одиниці несуть відтінок іронії та називають особу за інструментом або об'єктом діяльності, при чому такий вибір здійснюється не за домінантністю об'єкта, а його характеристичною здатністю, інколи – другорядністю: *Бодня, Шпріц, баба Спірт, Бролер*.

Особливу характеристикацію з відтінком насмішки мають зросійщені назви, які виявляються у фонетичній варіативності назв професій: *Сікретарка, Доктір, Танцовиця*. Онімизовані назви професій, які перейшли у прізвиська виконують ідентифікаційну функцію: *Молочниця, Крановицк*. Наявна також закономірність, чим екзотичніша професія чи посада, тим більшу ідентифікаційну й характеристичну здатність має похідна

прізвиськова назва. Наприклад, *Завсад*, *Завгосп*, *Доктор Айболіт*. Таку ж здатність мають інтерпретовані колективом назви професій, які не існують в офіційному реєстрі, або невідомі, тим, хто називає: *Мугайло* (той, хто моргає), *Булька* (той, хто надуває кульки).

Безпосередню або опосередковану вказівку на відповідні ознаки містять прізвиська, мотивовані звичками, уподобаннями та професійною діяльністю носія. Вони охоплюють широкий спектр характеристик, ужитих у прямому значенні, метонімічно або метафорично. Прізвиська, що вказують на рід діяльності людини, можуть мати відтінок іронії, метонімічно називати особу за інструментом або об'єктом діяльності. Особливими своєю виразною характеристикою є зросійщені назви, онімизовані назви професій, які перейшли у прізвиська й виконують тільки ідентифікувальну функцію.

2.4 Прізвиська, мотивовані національною та соціальною належністю, особливостями мовлення носія

Соціальна ознака є однією з тих, які привертають увагу навколишнього соціуму до носіїв прізвиська. Це пояснюється тим, що статус, матеріальний стан, посада також передають певне оцінне ставлення та виконують ідентифікувальну функцію. Так, антропоніми, що належать до цієї підгрупи утворюють бінарну опозицію «бідний» – «багатий». Серед прізвищ, мотивованих національними, соціальними та соціально-ситуативними ознаками виокремлюють такі підгрупи:

1) прізвиська, що характеризують певні випадки в житті людини або її вчинки: *Дячиха* – «бігала» (хотіла. Щоб той на ній одружився) за дяком; *Киселиха* – переїла киселю; *Боцюн* – виховав взимку лелек, які не встигли полетіти; *Барачиха* – всім розповідала як не любить чистити буряки; *Черевик* – голосно човгав ногами; *Шкаралупа* – в дитинстві з'їла яйце зі шкарлупою; *Матняриха* – чоловік низько носив штани; *Лісовик* – заблудив у лісі; *Кицька* – в дитинстві всіх дерла нігтями; *Жабка* – полював на жаб; *Цап* – впертий дуже; *Болотяник* – жив там, де постійно після дощу збиралась вода і болото й відмовлявся переїхати в інше місце, хоча була можливість; *Шнак* – співає без слуху, але багато;

2) прізвиська, що вказують на місце проживання людини: *Польчик* – жив певний час в Польщі; *Кацани* – батько росіянин; *Москаль*; *Сібіряка* – переїхав в Україну з Сибірі; *Пиикали* – живуть на Пиикальській вулиці; *Сиротюки* – хата стоїть на вулиці Сироти; *Бандера* – родом із Західної України;

3) прізвиська, що вказують на етнічну належність людини. Вони реалізуються більшою мірою прямим називанням національності або громадянства: *Американець*, *Канадка*, *Білорус*, *Німець*, *Турок*, *Єврейка*, *Ірландка*, *Румун*, *Китайці*, *Циганка*, *Араб*, *Гуцул*, *Молдаван*; інколи з'являються з елементами конотації та характеристикації: *Лях*, *Москаль*, *Кацан*, *Жид*, *Циганчук*, *Китайоза*. Конотативну та номінативну різноманітність

всередині *nomina nationala* пояснює Н. Шульська й зауважує, що такі одиниці включають «три різновиди неофіційних особових назв: ті, що безпосередньо вказують на територію проживання носія і виконують лише ідентифікувальну функцію; ті, що територіально пов'язані з міграційним або заробітчанським рухом і теж переважно конотативно нейтральні; ті, що мають виразне маркування і територіальна ознака в них лише асоціативна (такі особові назви виникають на основі міжмовних чи міжрелігійних конфліктів)» [71, с. 235].

4) Прізвиська, що вказують на соціальне становище людини поділяються на антитетичні за опозицією «багатий» – «бідний». До перших відносяться відапелятивні часто гіперболізовані назви зі спільною семою «багатий»: *Багатющий, Буржуї, Куркуль, Мільйонер, Мільярдер*; характеристичні назви – *Багач, Хазяїн, Бомжара, Бомж, Безхатко*.

Прізвиська, що вказують на випадки в житті людини або її вчинки можуть бути мотивовані різними індивідуальними історіями найменування, і не підлягають гомогенним класифікаціям. Неофіційні антропоніми, узагальнені за соціальним та національним принципами містять прізвиська, які вказують на місця проживання людини, її етнічну належність, соціальне становище.

Прізвиська, мотивовані мовленнєвими особливостями людини, вперше почав досліджувати М. Сумцов. Він виокремив виразну диференційну та характеристичну функції індивідуальних особливостей мовлення та звернення уваги на цей феномен з боку соціуму. Найвиразнішими ознаками науковець вважав дефекти мовлення та слова-, фрази-паразити [71, с. 187].

Серед таких прізвиськ сучасні мовознавці виокремлюють переважно їхній вуличний або шкільний характер, а також прозору мотивацію при семантичному аналізові: «Вуличні найменування за специфікою мовлення – багатий лексичний пласт. Антропоніми цього типу мають чітку мотивацію, інколи надзвичайно розгорнуту, оформлену додатковими поясненнями, місцевими прислів'ями, приказками. Для чужої людини таке прізвисько

зовсім незрозуміле без уточнення мотиву називання» [71, с. 235]. О. Антонюк зауважує, що «найменуваннями такого зразка (мотивованими дефектами мовлення носія) передається оцінне ставлення колективу до найменованого, що великою мірою сприяє формуванню адекватної самооцінки носія прізвища, а усвідомлення значення антропоніма допомагає формуванню мовленнєвої культури людини» [71, с. 117].

Самовдосконалення, адекватна самооцінка в колективі та боротьба з негативними рисами виховується через висміювання людських рис.

Найпоширенішими в цій групі є прізвища, що характеризують носія за частим уживанням у мовленні окремих слів або фраз: *Тіпун* – часто говорить «тіпа»; *Бузюнька* – називає так суниці; *Пацуля* – сказав на когось, почали говорити на нього; *Чукерок* – говорив замість «цукерок»; *Колбаса*, *Суслік*; *Моня* – просив часто молока, викрикуючи «дайте моні!». Характерною ознакою цієї групи є те, що твірними основами слугують не тільки лексеми будь-якої частини мови, а й словосполучення або цілі речення. Науковці підкреслюють, що твірна база прізвищ на виявлення слів-паразитів включає не тільки повнозначні частини мови, а й вигук.

Кількісно менші є такі підгрупи:

1) прізвища з вказівкою на нечітку вимову. Вони складаються на 90 % з дитячих прізвищ. *Двені*, *Балабол*, *Бурмило*, *Жужа*, *Зук*, *Залаза*, *Картавий*, *Картавка*, *Смокець*, *Слупка*; okazіональні назви-характеристики з елементами звуконаслідування: *Абла-Кадабла*, *Буль-буль*, *Круць*, *Гавкало*, *Цвірінькало*, *М'явка*; прізвища з акцентом на пропущенні важковимовних звуків: *Мона* (можна), *Бука* (бубка), *Ма* (Марія); заміні важковимовних звуків (зокрема р, й, дж): *Моколо* (молоко), *Балаболя* (картопля), *Лозка* (ложка);

2) прізвища, що вказують на темп мовлення: *Калатунка*, *Галайда*, *Губошльом*, *Балалайка*, *Канарейка*, *Рибонька*, *Трандачиха*, *Тарандайка*, *Цвіркуниха*, *Скажсена*, *Крикунка*, *Кричуха*, *Звєр*, *Спїрт*, *Попугай*, *Остановка*, *Помело*, *Меля*, *Ляпчиха*. Їм властива також наявність назв із гіперсеомою *пташка*, бо саме цей клас живої природи позначений частим

нерозбірливим звукоповторенням: *Шпаки, Горобець, Сорока, Цвірінькало, Канарейка*;

3) прізвиська, що вказують на тембр голосу: *Кицька, Басіст, Басок, Тенорний, Буркун, Балаган, Пискунка, Діскант, Альт, Ревило, Хрипунка, Хрипуниха, Галаган*.

Отже, найпоширенішими в групі «Особливості мовлення носія» є прізвиська, які характеризують носія за частим уживанням окремих слів, словосполучень чи речень.

Меншою кількістю представленні підгрупи з репрезентантами, мотивованими нечіткою вимовою та темпом мовлення носія. Частина прізвиськ опосередковані іншими характеристиками: специфікою мовлення, пов'язаною з ментальними характеристиками.

Висновки до 2 розділу

Опрацьований матеріал дає підстави нам виокремити найпоширеніші серед індивідуальних неофіційних антропонімів, наприклад, мотивовані зовнішністю носія: фізичними вадами, індивідуальними особливостями його частин тіла, зросту, тілобудови, кольором волосся, його наявністю на обличчі або тілі, специфікою одягу, манери одягатися, рухатися, загальним зовнішнім виглядом носія, запахом, віком чи схожістю носія з іншими особами.

Таке називання здійснюється різними способами (від прямого найменування та характеристизації, метафоричного перенесення – до трансонімізації).

Прізвиська з вказівкою на характер, вдачу та внутрішні властивості людини утворюються внаслідок метонімічно-метафоричного перенесення та фонетичних асоціацій.

Окрему класифікацію має група прізвищ, які вказують на рід діяльності людини – вони можуть виконувати тільки ідентифікаційну функцію, а при метонімічному називанні особи за інструментом або об'єктом діяльності мають відтінки іронії та сарказму.

Група прізвищ «Особливості мовлення носія» в основному складається з репрезентантів, які характеризують носія за частим уживанням окремих слів або фраз, нечіткою вимовою темпом мовлення, тембром голосу. Неофіційні антропоніми, що вказують на випадки з життя людини представлені індивідуальними історіями називання. Деякі прізвиська конкретизують соціальний та національний статус носія (місце проживання людини, етнічну належність, матеріальне становище).

Детальний аналіз типів надання прізвищ дає нам змогу виокремити загальні способи номінації, такі як – безпосередня характеристизація, афіксальна трансформація, опосередкована метафоризація. В їхній основі наявні дві закономірності: асоціація й співвіднесеність деривата з офіційним ім'ям носія.

За сферою надання прізвиська виокремлюють сімейно-родові й територіально-групові (назви жителів населеного пункту або їхні мікрогрупи); вуличні (переважно відіменні); шкільні (відапелятивні й відіменні). Особливістю дитячих внутрішньосімейних прізвищ є тільки позитивна конотація.

Отже, прізвиська міста Козятин Вінницької області представлені широкою палітрою мотиваційних внутрішньо- та зовнішньомовних характеристик, фонетичні, лексико-семантичні й формальні трансформації, а також є виразно конотованими одиницями й поширеними у різних соціальних галузях.

ВИСНОВКИ

Результат проведеного дослідження згідно з поставленими завданнями наштовхує на висновки, що неофіційні антропоніми займають широкий пласт омонімів і безпосередньо впливають на різні соціальні сфери. Найбільший масив прізвищ міста Козятин становлять відапелятивні та відантропонімічні назви, які не відповідають стандартним моделям офіційних антропонімів та виконують ідентифікувальну, характеристичну й конотативну функції.

Неофіційні антропоніми – це прізвиська (надані оточенням або самонабуті антропоніми з метою ідентифікації й характеристичної), прізвишкові утворення, діалектні варіанти імен, що мають відтінок характеристичної й конотації.

Слід зауважити, що прізвиська відрізняються від псевдонімів, а саме: самоназвами; виконують функцію латенції; можуть функціонувати у писемному мовленні й в офіційних сферах, тоді як прізвиська функціонують як характеристичні й ідентифікувальні, можуть стосуватися груп людей (сімейно-родові, територіальні) й функціонують тільки в усному мовленні.

Неофіційні антропоніми класифікують за мотиваційними, семантичними та структурними параметрами. Найбільш розвиненою є мотиваційна класифікація (за фізичними (зовнішніми) якостями, психічними рисами, родом діяльності, особливостями мовлення, вчинками, етнічними й територіальними ознаками, місцем у громаді).

Класифікації за семантичними параметрами пов'язані з мотиваційними й включають лексико-семантичні розряди лексики, від якої походять прізвиська та напрями метафорично-метонімічних перенесень. Структурні класифікації виокремилися у зв'язку з групуваннями прізвищ за кількістю компонентів та за співвідношенням словотвірних засобів.

Здійснений нами мотиваційний аналіз реалізовувався за допомогою встановлення дериваційних та асоціативно-метафоричних відношень, а також доповнювався анкетними даними. Дослідження неофіційних антропонімів міста Козятин відбувалося за такими етапами:

- 1) розробка й практичне використання питальника з обов'язковою фіксацією фактичного матеріал;
- 2) лінгвістичні методи (семантичний, мотиваційний (ономасіологічний) та словотвірний).

Серед масиву прізвиськ досліджуваного міста виокремлюються такі мотиваційні типи:

- 1) прізвиська, мотивовані зовнішністю носія (фізичними вадами, індивідуальними особливостями частин тіла, зросту, специфікою тіло будови, кольором волосся, його наявністю на обличчі та тілі, загальним зовнішнім виглядом носія, специфікою одягу, манери одягатися, прикрашати себе, манерами руху носія, запахом, віком, схожістю носія з іншими особами тощо);
- 2) прізвиська, мотивовані внутрішніми (психічними) рисами людини (позитивними – допитливість, цікавість, доброта, весела вдача; негативними – жорстокий або злий характер, хитрість, заздрість, невірноваженість, жадібність, мовчазність, надокучливість, брехливість чи розгубленість), домінуючою є мотивація за позитивними рисами;
- 3) прізвиська, мотивовані звичками, вподобаннями й родом діяльності людини;
- 4) прізвиська, мотивовані особливостями мовлення носія (за частим уживанням окремих слів або словосполучень, за неправильною вимовою власного імені або окремих слів, нечіткою вимовою, темпом мовлення або тембром голосу носія);
- 5) прізвиська, мотивовані національною та соціальною належністю, пов'язані з реальним статусом, індивідуальними історіями називання або асоціацією зовнішності з відповідним статусом.

Окремим мотиваційним типом є тип відіменного найменування, де переважає відпрізвищеве називання. Такі номени зазнають формальних та семантичних модифікацій, які видозмінюють офіційне ім'я й

супроводжуються віковою або соціальною невідповідністю прізвища і статусу носія.

Трансонімізація – це різновид транспозиції у сфері онімів, який не пов'язаний із паспортним іменем носія антропоніма, і є у своїй основі метафоричним перенесенням за зовнішньою або внутрішньою схожістю з відомою або типізованою особою.

Метафори включають переважно перенесення з назв тварин, птахів, рослин або їхніх частин, абстрактних назв, назв матеріалів та речовин, предметів побуту та близького оточення людини та їхніх частин. Метонімічні перенесення у сфері прізвиськ не виявляють значного семантичного розгалуження й включають перенесення на особу-носія. Вони можуть бути безпосередніми або опосередкованими асоціативними ланками (вдача, характер, звичка).

Отже, різноманіття неофіційних антропонімів міста Козятин представляє картину усього діапазону мотиваційних та словотвірних ознак, характерних для інших регіонів України. Проблемою є те, що актуальності набирають формально-фонетичні перетворення, ні фіксація, мотивація лексемами, що не мають зв'язку з іменем або ознаками носія, натомість автохтонні сімейно-родові та територіальні прізвиська зазнають відмирання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк О. Прізвиська, утворені морфологічним способом (на матеріалі антропонімії Донецької області). Вісник Донецького національного університету. Серія : Гуманітарні науки. Вип. 1-2. 2014. С. 15-19.
2. Архипов Г. А. Прозвища жителей деревни Средние Юри. Ономастика Поволжья. Уфа. 1973. Вып. 3. С. 158-161.
3. Афадеєва Я. Словотвірна структура прізвищ мешканців Новоушицького району Хмельницької області. Наукові записки. Тернопіль. 2017. С. 13-16.
4. Бабій Ю. Словотвірно-структурна характеристика сучасних прізвищ Середньої Наддніпрянщини (патронімічні утворення). Записки з ономастики. Донецьк. №10. 2007. С. 200-205.
5. Бабій Ю. Специфіка словотвірно-структурних типів прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини: синхронічний аспект. Українська література в загальній школі. 2009. № 5. С. 46-58.
6. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині. Харків : Фоліо, 2010. 284 с.
7. Білінська Л. Мікротопонімія Покуття XVIII ст. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2013. С. 17-23.
8. Білінська Р. Е. Структурно-семантичні особливості мікротопонімів Вінницької області. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Збір. наук. праць. Вип. 6. Ч. 2. Хмельницький. 2013. С. 5-10.
9. Білоусенко П. Ономаст Василь Німчук. Українське мовознавство. 2014. №1(44). С. 3-15.
10. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Мінськ : Наука і техніка, 1969. 47 с.
11. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : автор. дис. на здобуття наук ступ. кандидата філ. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 24 с.

12. Боронина О. В. К вопросу об отфамильных прозвищах. Собственные имена в системе языка. Свердловск, 1980. № 14. С. 111-115.
13. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. Київ : Кий, 2002. С. 3-14.
14. Бучко Г. Є. Роль слов'янських відкомполитних імен у творенні українських прізвищ. Українська пропріальна лексика. Київ. 2000. С. 20-24.
15. Бучко Д. Г. Іван Франко – основоположник української антропоніміки. Проблеми мовознавства. 2010. С. 85-96.
16. Бучко Д. Г. Проблемні питання деривації українських ойконімів. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Збір. наук. праць Вип. 6. Ч. 2. Хмельницький. 2013. С. 1-20.
17. Васильченко В. М. Чи всі Іванови росіяни, а Петренки українці?: Українські прізвища прикметникового походження. Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2003. № 4. С. 195-200.
18. Вербич С. О. Українська ономастика: перспективи розвитку. Українська мова. 2010. № 3. С. 73-80.
19. Вербич С. О. Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі апелатив-онім. Наукові записки. Вип. 37. Кіровоград. 2001. С. 16-18.
20. Вербич С. О. Сучасна українська онімна лексика: Функціональний аспект. Вісник НАН України. 2008. № 5. С. 54-60.
21. Верес К. О. Прикладні аспекти топонімічних досліджень вкраєзнавстві. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. Вип. 17 (29). С. 200-208.
22. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. Київ : АН, 1958. 298 с.

23. Демченко В. М. Етимологія прізвищ України: чинники державності. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: [збір. наук. праць ХНТУ]. Вип. 2. Херсон, 2010. С. 190-195.

24. Денисюк В. В. Антропонімія українських історіографічних пам'яток другої половини XVII – XVIII ст. : автор. дис. на здобуття наук ступ. кандидата філ. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 22 с.

25. Денисюк В. В. Чинники, які впливають на наявність антропонімів у пам'ятках історіографічного жанру. Мова у слов'янському культурному просторі: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23-25 травня 2002 р. Умань : Графіка, 2002. С. 95-96.

26. Дзира О. До історії вивчення української антропоніміки. Гілея : Збірник наукових праць. Вип. 72 Київ 2013.

27. Дика Л. Складні та складені ойконіми Східного Поділля: семантика та структура. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2012. С. 116-124.

28. Дорош М. Топономічний довідник Хмельницького району. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2001. 68 с.

29. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1-13 / Нац. АК України. Наукове тов. ім. Т. Шевченка. Координ. бюро Енциклопедії Сучасної України. НАН України. Гол. ред. колегія І. М. Дзюба та ін. Київ : Поліграфкнига: Фенікс: Преса України : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2001. ISBN 966-02-2074-X.

30. Єфименко І. В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) І. В. Єфименко. Мовознавство. 2001. № 5. С. 75-87.

31. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ. 2003. 167 с.

32. Жовтобрюх М. А. Про термін прізвище. Мовознавство. 1969. № 4. С. 82-86.

33. Жучкевич В. А. Топонимика : Краткий географический очерк В. А. Жучкевич. Минск : Высшая школа, 1975. 83 с.
34. Заінчковська О. Мікротопоніми Південно-Східного Поділля, похідні від апелятивів. Записки з ономастики. Донецьк. №8. 2011. С. 60-71.
35. Заінчковська О. В. Відойконімні мікротопоніми Південно-східного Поділля. Записки з ономастики. Вип. 13. 2010. С. 61-67.
36. Заінчковська О. В. Назви-прийменникові конструкції у мікротопонімії Південно-східного Поділля. Інформаційні технології в освіті. 2008. № 6. С. 260-266.
37. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2007. №15. С. 262 -282.
38. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. Записки з ономастики: Зб. наук. Праць Відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Астропринт, 2000. Вип. 4. 70 с.
39. Карпенко О. Індивідуальний топонімічний фрейм : дальші кола Записки з ономастики. №8. 2005. С. 10-22.
40. Карпенко Ю. О. Ономастика. Українська мова. Енциклопедія. – Київ. 2007. 457 с.
41. Керста Р. Роль Івана Франка в розвитку слов'янської ономастики. Іван Франко і світова культура. Київ. 1980. 156 с.
42. Корнієнко І. А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ: на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя. Українська література в загальноосвітній школі. 2005. № 2. С. 16-17.
43. Кравченко Л. Патроніми в українських говірках (іменування синів). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 322-332.
44. Кравченко Л. О. Українська ономастика: антропоніміка: навч. посіб. Київ : Знання, 2014. 239 с.
45. Крохмаль І. Українські прізвища як культурно-мовне явище. Вивчаємо українську мову і літературу . 2006. №15. С. 2-4.

46. Кукин А. Н. Современная топонимика: достижения, поиски, перспективы / Modern toponomastics: achievements, problems, perspectives // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження проф. Петра Лизанця. Ужгород, 2000. С. 284-289.

47. Кушевич Л. С., Стрижак О. С. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славистів. Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ, 1966. Вип. 1. С. 5-12.

48. Лісова Л. Історія вивчення та перспективи дослідження українських прізвищ. Українська мова. 2016. № 2. С. 146-144.

49. Лужецька О. Б. Мікротопоніми Бережанщини та Підгаєччини з географічними термінами в основах. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 468-475.

50. Лучик В. В. Ретроспективний і перспективний погляди на українську ойконімію та стан її вивчення. *Linguistica slavica*: ювілейний збірник на пошану Ірини Михалівни Желізняк. Київ : Кий, 2002. С. 90-95.

51. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: автореф. дис. докт. філол. наук. Київ, 2000. 36 с.

52. Микитин-Дружинець М. Сучасні прізвиська Стрийщини. Наукові записки. Філологічні науки (Мовознавство). Вип.89 (3). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. С. 275-280.

53. Михальчук О. І. Особливості формування сучасних українських прізвищ. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 356-359. С. 325-328.

54. Наливайко М. Створення прізвищ жителів Львівщини. Наукові записки ТНПУ. Серія : Мовознавство. Вип. I (25). 2016. С. 72-77.

55. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. канд. філол. Наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ. 2011. 19 с.

56. Наливайко М. Я. Способи творення українських прізвищ (лексико-семантичний спосіб). Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. Вип. II (24). 2014 С. 179-182.

57. Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська жителів Львівщини. Студії з ономастики та етимології. 2004. Київ. С. 75-81.
58. Никулина З. П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп (на материале отфамильных местных прозвищ). Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров. Красноярск. 1975. 123 с.
59. Німчук В. В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами. Питання топоніміки та ономастики: Матеріали І Респбл. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ, 1962. С. 457.
60. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект). Київ : Наукова думка, 1966. С. 24-43.
61. Новикова Ю. М. Національно культурні конотації сучасних українських прізвищ. Вісник. 2013. №2. С. 60-63.
62. Новикова. Ю. М. Семантикословотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини. Донецьк : НордПрес, 2009. 210 с.
63. Олександрук І. Мікротопонімікон Тростянецьчини (с. Ободівка, с. Оляниця, с. Стратіївка Тростянецького р-ну Вінницької обл.). Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Київ. №33. 2016. С. 130-138.
64. Осінчук Ю. Структурні типи мікротопонімів Радехівщини (двослівні, багатослівні та прийменникові мікротопоназви). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1(27). С. 321-334.
65. Остап Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ. Українське і слов'янське мовознавство. Ужгород, 2001. Вип. 4. С. 408-412.
66. Отин Е. С. О природе топонимического етимона. Питання сучасної ономастики. Київ : Наукова думка, 1976. С. 14-19.
67. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Житє і слово. Львів, 1895. Т. III. С. 302-307.

68. Павленко С. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. С. Павленко Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 600 с.
69. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття. Вінниця : Глобус-прес, 2009. 388 с.
70. Павлюк В. Історія становлення українських прізвищ. Лінгвістичні читання : збірник наукових статей. Вип. 6. Вінниця, 2013. С. 114-121.
71. Павлюк В. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук). Вінниця. 2016. 244 с.
72. Панцьо С. Антропонімія Лемківщини у загальноукраїнському контексті. Проблеми регіональної ономастики. Тези доп. і повід. наук. семінару. Київ, 1994. С. 44-45.
73. Поповський А. М. Дешифрація українських прізвищ. Вивчаємо українську мову та літературу. 2009. №14. С. 15-23.
74. Поротников П. Т. О способах образования отфамильных прозвищных именованных. Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой. Свердловск, 1976. С. 70-74.
75. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : в 2 кн. / за ред. В. А. Чабаненко. Запоріжжя. 2005. Кн. 1. 260 с.
76. Рак Г. В. Структурно-семантичні особливості мікротопонімів давнього Києва. Магістеріум : Мовознавчі студії. Випуск 57. 2014. С. 88-93.
77. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Радянська школа, 1969. 253 с.
78. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
79. Садова Л. Проблема лінгвістичної специфіки українських прізвищ у працях антропонімістів ХХ–ХХІ ст. Лінгвостилістичні студії. 2016. Вип. 4. С. 189-199.

80. Сенік Г. В. Особливості мовлення як джерело створення прізвищ. Записки з ономастики. Одеса, 2000. Вип. 4. С. 30-36.
81. Сенік Г. Неофіційний антропонімікон села: трансонімізовані прізвища / [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8904/1/74-81.pdf>
82. Сенік Г. В. Варіанти імен як один із видів неофіційних антропонімів. Мова. 2013. №19. С. 123-126.
83. Сокол І. Про що розповідають прізвища. Дивослово. Київ. 2003. №3. С. 32-34.
84. Соприкін В. Д. Історія і сучасний стан дослідження української антропонімії (стислий огляд). Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 48. С. 33-41.
85. Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. Уличные клички Киевская старина. Киев, февраль 1889. С. 403-417.
86. Сухомлин І. Д. Українські прізвища людей як власні родові назви. Говори і ономастика Наддніпрянщини. Дніпропетровськ. 1970. С. 30- 58.
87. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. Наукові записки Тернопільського НПУ імені Гнатюка. Серія : Географія. №2. 2006. С. 8-12.
88. Таранова Н. До питання про класифікацію топонімів. Наукові записки. №2. 2015. С. 15-20.
89. Тимінський М. В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвищ. Мовознавство. 1987. № 3. С. 64-68.
90. Тимошик М. Прізвища і прізвища одного села: історія, етимологія, класифікація. Українознавство. №3 (56). 2015. С. 148-160.
91. Тихоша В. І. Семантика сільських прізвищ Херсонщини. Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика». Вип. 9. Херсон, 2009. С. 202-210.
92. Торчинський М. М. Лексико-семантична структура назв поселень Південно-Західного Поділля. Студії з ономастики та етимології. Київ : 2002. С. 206-215.

93. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
94. Фєдотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 «Українська мова» Харків, 2008. 20 с.
95. Фєдотова Н. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. / Харківський націон. у-т ім. В. Н. Каразіна. Харків. 2008. 20 с.
96. Худаш М. Л. З історії формування і становлення українських прізвищ. Мовознавство. 1969. № 2. С. 7-46.
97. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка. 1977. 240 с.
98. Цілуйко К. К. Перспективи дальшого розвитку української ономастики. Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ, 1967. Вип. 3. С. 3-12.
99. Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців. Дивослово. 2003. № 10. С. 23-25.
100. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород. – 1970. – 671 с.
101. Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ. Zbornik pedagogickej fakulty v Presove univerzity P. J. Safarika v Kosiciach: Slavistika. Bratislava, 1976. S. 83-88.
102. Шульська Н. М. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. 2008. 164 с.
103. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова . Луцьк, 2011. 339 с.
104. Шульська Н. М. Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна) <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf20>

105. Янчишина Я. В. Дери́ваційні особливості творення власних назв дрібних географічних об'єктів Хмельницького району Хмельницької області
Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013.
Вип. 36. С. 79-84.

Додаток А

Прізви́ська, утворені від імен старших членів родини

Бакути	Васюки
Баніти	Вова
Бойчиха	Гандрони
Бомбиха	Герасимиха

Гнати	Місюра
Горобці/Горобчиха	Міхальчиха
Грішиха	Нетребиха
Гардеї	Педики
Данилиха	Пестини
Демидиха	Петро Пилипишин
дівчата Залізнички	Петрусьо
Додончуки	Пилипчучка
Дячиха	Радійониха
Іван Натальчин	Рубаниха
Їваньчик	Саки
Каменяки	Семениха
Кебиха	Серик
Кирилко	Степаньо
Кіселиха	Торка
Климиха	Трось/Тросиха
Ковалиха	Фока
Ксенти	Хтомки
Кушпетиха	Цариха
Лавріниха	Шпаки
Левиха	Юхимиха
Макарець	Ялиниха
Мартіяниха	Ярема
Миланіца	Ярінки
Михейдиха	Ясониха
Міґа	

Прізвиська, що відображають звички людей

Антибіотік
 Барачиха
 Водяники

Громики
 Жабка
 Калатиха
 Кваша
 Ляпчиха
 Лютчиця
 Матняриха
 Мугайло
 Польчик
 Свистуни
 Цап
 Шкаралупа

Прізвиська, що відображають мовленнєві звички людей

Калатиха
 Кисленька
 Ляпчиха
 Свистуни

Прізвиська, змодельовані самими носіями

Тоїсо
 Вергелеска
 Реджиха/Рега
 Пацуля
 Бафон

Додаток Б

Прізвиська, мотивовані фізичними вадами носія

Безвухий	Глухарчик
Безногий	Глухий
Безокий	Глухмач
Гавкатий	Горбань

Горбичка
 Горбуниха
 Заєць
 Квазімодо
 Конопатинки
 Конопушки
 Костиль
 Косюга
 Крива качка
 Кривий нога
 Криворотий
 Кріт
 Кротичка
 Кульгач
 Німчур
 Сліпака
 Сліпий
 Цяпка
 Швабра
 Шкандиба
 Шокало
 Ямчур

Прізвиська, мотивовані індивідуальними особливостями частин тіла

Баклажан	Бобриха
Башковита	Бочка
Бера	Гарбуз
Бець	Головань

Грива	Мівіна
Губошльоп	Ноготок
Гусак	Обривка
Гембата	Огірочок
Довгий перець	Патлата
Жучара	Патlach
Зайчення	Петрушка
Зубастік	Пика
Кавун	Пудель
Карась	Пуделька
Качка	Пушкін
Качконіс	Рило
Китаєць	Сливка
Китайоза	Стрига-Мига
Клаповуха	Тузік
Котелок	Хом'ячок
Крисючка	Чебурашка
Кріль	Чубарочка
Кудряшка	Чубата
Кучеряшка	Шіпа
Лєв	Шнобель
Лєнін	Щур
Лисий	Яйце
Макаронна фабрика	Яйцеголовий
Маківка	
Миша	

Прізвиська, мотивовані особливостями зросту людини

Васька-Півторашка	Гулівер
Горобеня	Длінна

Довготелеса	Масяня
Драбина	Мацєня
Дюймовочка	Мацьопка
Жердина	Мєлкий
Жираф	Мишка
Журавель	Мілочка
Карлик	Моська
Клічко	Мурашка
Кнопка	Олька-Метровка
Кнопочка	Півторашка
Кобила	Піпка
Комашка	Покімончик
Коняка	Слониха
Кузя	Сонечко
Курдуплик	Тичка
Куцька	Хвостик
Ліліпут	Хрущ
Маїчка	Швабра
Мала	Шкет
Малиш	Шпилька
Малишка	Штафета
Малючок	Шурупчик
Мамонт	
Манюнька	
Масінька	

Прізвиська, мотивовані особливостями тіло будови (повнота чи худорлявість)

Бублик	Вінні Пух
Булка	Драбина
Булочка	Дротик

Жир	Торба
Жирок	Тумбиха
Жирчик	Халадець
Кабаниха	Центнер
Карандаш	Чахлик
Колбаса	
Костилячка	
Кощей	
Крупняк	
Мамантьона	
Мамонт	
Мамонт	
Мишеня	
Невмирущий	
Паштет	
Пиріжок	
Пончик	
Пудяра Жироха	
Пузяра	
Пумба	
Сільодка	
Спічка	
Стокілограмовий	
Сухарик	
Товста	

Прізвиська, мотивовані кольором волосся

Белка	Блонда
Біла	Вогнепалка
Білянка	Ворона
Бландінка	Зимовий заєць

Іній	Седа
Молочка	Серик
Нічка	Сива
Полярна квітка	Смола
Рижа	Сріблянка
Рижанька	Срібний дід
Рудік	Темна

Прізвиська, мотивовані наявністю волосся на обличчі або тілі

Бородань
Вусань
Коля Чуприна
Мохнатий
Пушок
Юра Цап

Прізвиська, мотивовані специфікою одягу чи манерою одягатися

Артист	Міщанка
Городська	Попандопало
Дизайнер	Секондрулить
Задрипуха	Село
Матняриха	Селючка

Прізвиська, мотивовані манерами рухатися

Блискавка	Кенгуру
В'юн	Кіт
Ведмідь	Космонавт
Вітер	Косолапий
Живчик	Котяра ледача
Заторможений	Лежебокий
Карась	Лінивець
Качка	Лунатік

Льотчик	Пропелер
Метеорит	Черепаха
Пінгвін	Шумахер

Прізвиська, мотивовані зовнішнім виглядом

«Гарненький»	Миршава
Есмеральда	Моделька
Жабера	Нарцис
Квітка	Скракеля
Красотка	Хараша
Лялька	

Прізвиська, мотивовані схожістю носія з іншими особами

Араб	Москаль
Грузін	Негритос
Джолі	Німець
Дон-Кіхот	Німкеня
Єврейочка	Польчик
Ірландка	Рапунцель
Китайоз	Санчо-Панса
Китайозка	Трамп
Кличко	Узькоглаза
Майкл Джексон	Шрек
Мері Попінс	

Додаток В

Прізвиська, мотивовані характером або темпераментом носія

Артистка	Бешена
баба Рязанська	Бєдна
Барон	Бик
Бафон	Брехунка

В'юн	Інопланетянин
Вазилін	Калатиха
Варвара	Калитка
Винюхувач	Кармалюк
Вогонь	Кисленька
Ворона	Кличко
Гітлер	Клоун
Гітлер	Коняка
Глухар	Король
Гроза	Космолот
Громик	Космонавт
Громики	Космос
Громила	Крейзі
Гава	Криса
Гедз	Кротичка
Дика	Крук
Добрячка	Кулак
Дракон	Лис
Дятел	Лисиця
Ейнштейн	Лоцман
Єврей	Лушпак
Жаба	Лушпацяра
Жадьоба	Любопитна
Жидяра	Мазіла
Задавака	Мамине
Зажера	Мася
Закумарений	Менделєєв
Згуба	Миша
Злодюга	Мовчунка
Зміючка	Молдаванка

Мухтар 3	Синочєк
Наполеон	Сікретар
Наш	Скажений
Непоймишо	Скрудж
Неуравновєшений	Скупердяй
Нудотний	Сляка
Нюня	Смішнючий
Нюхач	Собака
Особений	Спокойний
Откривачка	Сталін
Паралєльний	Сталін
Партізан	Тиха вода
Партізан	Тихонячий
Першак	Тіхушнік
Плуг	Тюлень
Поганка	Тюлень
Помагайло	Фюрер
Простоангел	Хитрюга
Псіх	Хмельницький
птіца Говорун	Хорошенька
птіца Договорун	Циганка
Пушкін	Циганка
Пшикали	Циганчук
Рабчик	Черв'як на гачку
Риба	Черевик
Розважайка	Чорт
Роздява	Чортяка
Роззява	Чужак
Розумаха	Чужий
Сина	Чупакабра

Шахрайка

Шуляк

Шептун

Шуруп

Шеф

Щедрик

Шпінчик

Щуриха

Штірліц

Яйяка

Прізвиська, мотивовані інтелектуальними здібностями носія

Баняк

Мудричка

Баран

Німець

Батяня

Олень

Болт

Осел

Ботанка

Пень

Бук

Пеньок

Доска

Професорша

Дуб-дерево

Словник ходячий

Дятел

Сова

Козачка

Тормоз

Лопух

Тупа курка

Макітра

Тупізна

Молдаван

Турок

Молоток

Філософ

Моща

Прізвиська, мотивовані ставленням носія до праці

Байдаха

Балда

Бджілка

Коняка

Крепка дівка

Ледач
 Лінивець
 Майя
 Моцна баба
 Моща
 Пчюлка
 Свинтус
 Скотина ледача
 Трутень
 Тюлень

Прізвиська, що вказують на рід діяльності людини

баба Спiрт	Кормодик
Бiзнесмен	Кошеличка
Бодня	Крановщик
Бодня	Кухарка
Бролер	Лаврiниха
Булька	Лютер
Булька	Мазьощиха
Гонучка	Медунка
Гончиха	Молочниця
Доктiр	Мугайло
Доктор Айболiт	Мурмишка
Доктор iван	Палiй
Дячиха	Патюниха
Зав	Пiп
Завгосп	Пуздерко
Завсад	Пшикали
Козачка	Секретар
Комбайнер	Сiбiряка

Сікретарка
Танцовщица
Тракторіст

Шкурчиха
Шпріц

**Прізвиська, що характеризують певні випадки в житті людини або її
вчинки**

Дячиха
Кіселиха
Боцюн
Барачиха
Черевик
Шкаралупа
Матняриха
Лісовик
Кицька
Жабка
Цап
Болотяник
Шпак

Прізвиська, що вказують на місце проживання людини

Бандера
Кацапи
Москаль
Польчик

Пшикали
Сиротюки
Сібіряка

Прізвиська, що вказують на етнічну належність людини

Американець	Китайці
Араб	Лях
Білорус	Молдаван
Гуцул	Москаль
Єврейка	Німець
Жид	Румун
Ірландка	Турок
Канадка	Циганка
Кацап	Циганчук
Китайоза	

Прізвиська, що вказують на соціальне становище людини (поділяються на антитетичні за опозицією «багатий» – «бідний»)

Багатющий
 Буржуй
 Куркуль
 Мільйонер

Мільярдер

Багач

Хазяїн

Бомжара

Бомж

Безхатко

Прізвиська з вказівкою на нечітку вимову

Абла-Кадабла

Картавий

Балабол

Картавка

Балаболя

Круць

Бука

Лозка

Буль-буль

М'явка

Бурмило

Ма

Гавкало

Моколо

Двені

Мона

Жужа

Слупка

Залаза

Смокець

Зук

Цвірінькало

Прізвиська, що вказують на темп мовлення

Балалайка

Калатунка

Галайда

Канарейка

Горобець

Канарейка

Губошльом

Крикунка

Звер

Кричуха

Ляпчиха
Меля
Остановка
Помело
Попугай
Рибонька
Скажена

Сорока
Спірт
Тарандайка
Трандачиха
Цвірінькало
Цвіркуниха
Шпаки

Прізвиська, що вказують на тембр голосу

Альт
Балаган
Басіст
Басок
Буркун
Галаган
Діскант
Кицька
Пискунка
Ревило
Тенорний
Хрипуниха
Хрипунка